

SOLVA

INTERGEMEENTELJK SAMENWERKINGSVERBAND
VOOR RUIMTELIJKE ORDENING EN SOCIO-ECONOMISCHE EXPANSIE

MOORSEL CENTRUM

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

December 2009- Juli 2010

Klinkenborg S., De Maeyer W. en Cherretté B.

ARCHEOLOGIE – RAPPORT 12

Colofon

Project:

Archeologisch onderzoek
Opgraving
Moorsel (Aalst) Centrum (09-MOO-CE)

Opdrachtgever/Bouwheer:

Stad Aalst
Grote Markt 3
9300 Aalst

Uitvoerder:

SOLVA
Intergemeentelijk samenwerkingsverband
voor ruimtelijke ordening en socio-economische expansie
Zuid III, Industrielaan 18
9320 Aalst (Erembodegem)

Sigrid Klinkenborg (projectarcheologe – vergunninghouder)
Wouter De Maeyer (projectarcheoloog)
Bart Cherretté (coördinatie)
Wim Vanrolleghem (technisch assistent)
Marc De Cat (technisch assistent)
Andy Blendeman (technisch assistent)

Wetenschappelijke ondersteuning:

/

Termijn:

14 december 2009 – 22 juli 2010

SOLVA

Afbeelding voorblad: Zicht op de antropomorfe begravingen aan de Sint-Gudulakapel.

Copyright: Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van SOLVA. Alle foto's, tenzij anders vermeld: © SOLVA.

INHOUDSTAFEL

Inhoudstafel	4
1. Inleiding	5
1.1 Algemene gegevensfiche	5
1.2 Aanleiding van het onderzoek.....	5
1.3 Doelstelling van het onderzoek.....	5
1.4 Opbouw van het verslag	6
1.5 Dankwoord.....	6
2. Algemeen	7
2.1 Geografische en bodemkundige situering.....	7
2.2 Historische situering	8
2.3 Archeologische situering en historiek van het onderzoek	11
2.3.1 Tussen kapel en kerk (1987)	11
2.3.2 Archeologisch onderzoek naast de Sint-Martinuskerk van Moorsel (2007)	12
2.4 Aandachtspunten en vraagstelling bij het huidige onderzoek	12
3. Het archeologisch onderzoek	14
3.1 Methodologie en verloop van het onderzoek.....	14
3.2 Resultaten	17
3.2.1 Begruving	17
3.2.1.1 Middeleeuwse graven	19
3.2.1.2 Postmiddeleeuwse graven.....	33
3.2.2 Grachten, greppels en muren: sporen van landschapsindeling	37
3.2.2.1 Een greppel uit de Merovingische of vroeg-Karolingische periode	37
3.2.2.2 Greppels als perceelsafbakening.....	39
3.2.2.3 Drie grachten rond de kerk	40
3.2.2.3.1 Inleiding.....	40
3.2.2.3.2 Gracht XII/A/61 – IV/B/15.....	40
3.2.2.3.3 Gracht III/A/80	42
3.2.2.3.4 Gracht IV/A/11	45
3.2.2.3.5 Interpretatie en discussie (Fig. 17).....	49
3.2.2.4 Een kerkhofmuur en een weg.....	51
3.2.3 Paalkuilen	52
3.2.4 Kuilen, een waterput en een oven.....	56
3.2.4.1 Enkele sterk uitgeloopte sporen	58
3.2.4.2 Middeleeuwse kuilen	58
3.2.4.2.1 Een 10 ^{de} -eeuwse en een 14 ^{de} -eeuwse kuil.....	58
3.2.4.2.2 Andere kuilen.....	60
3.2.4.3 Een oventje	62
3.2.4.4 Een waterput	62
4. Algemene conclusie en nabeschuiving	65
5. Enkele Aanbevelingen	69
6. Bibliografie	70
7. Bijlagen	72

1. INLEIDING

1.1 Algemene gegevensfiche

Opgraving X	Prospectie ☐
Vergunningsnummer:	2009/355
Datum aanvraag:	25 november 2009
Naam aanvrager:	Sigrid Klinkenberg
Naam site:	Moorsel (Aalst) – Abrahamsweg/Dorp (09-MOO-CE)

Site:	Moorsel Centrum '09
Code van de site:	09-MOO-CE
Type onderzoek:	Opgraving
Plaats:	Aalst (deelgemeente Moorsel), Bergskén, Margrietstraat, Abrahamsweg, Moorsel-Dorp, Paching, Opwijkse Steenweg
Kadaster:	Aalst, Afd.8, Sec. C, openbaar domein
Vergunningsnummer:	2009/355
Vergunninghouder:	Sigrid Klinkenberg
Datum aanvraag:	25 november 2009
Opdrachtgever:	Stad Aalst Grote Markt 3, 9300 Aalst
Uitvoerder:	Intergemeentelijk samenwerkingsverband SOLVA, Industrielaan 18 Zuid III, 9320 Aalst (Erembodegem)
Archeologen:	S. Klinkenberg, B. Cherretté en W. De Maeyer
Wetenschappelijke begeleiding:	/
Termijn:	14 december 2009 – 22 juli 2010
Methode:	Opgraving

1.2 Aanleiding van het onderzoek

In 2011 zullen er grootschalige infrastructuurwerken starten op het Dorp en in de aanpalende straten te Moorsel. Het plaatsen van nieuwe rioleringen zal gepaard gaan met de heraanleg van allerlei nutsleidingen en vormt voor Stad Aalst meteen ook de gelegenheid om over te gaan tot een globale herinrichting en opwaardering van het centrum van Moorsel. De resultaten van de opgravingen in 1987 en 2007 op enkele aanpalende percelen hadden aangetoond dat het bodemarchief in de dorpskern zeer goed bewaard was. Daarom legde het Agentschap Ruimte en Erfgoed een archeologisch onderzoek op als voorwaarde bij de bouwvergunning.

1.3 Doelstelling van het onderzoek

Daar de geplande werkzaamheden in Moorsel de hier aanwezig zijnde archeologische sporen zullen vergraven, heeft deze opgraving in eerste instantie tot doel het archeologisch bodemarchief te registreren en te recupereren.

Bovendien blijkt uit de onderzoeksbalans van het VIOE dat over het ontstaan en de groei van de dorpen in Vlaanderen nauwelijks informatie beschikbaar is. Toch weten we op basis van de historische bronnen, de toponymie of bijvoorbeeld de patroonheilige van de kerk dat het vaak om dorpskernen gaat waarvan de oorsprong tot ver in de vroege middeleeuwen teruggaat. De onderzoeksagenda van het VIOE stelt bovendien dat de Vlaamse historische dorpskernen onderhevig zijn aan een sluipende en steeds maar stijgende archeologische erosie onder andere ten gevolge van de bouw van kleine appartementsgebouwen met parkeergarage (in het kader van inbreiding zoals voorzien in het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen) en de heraanleg van rioleringen (uitgevoerd door Aquafin).¹

Dat het dorpscentrum van Moorsel een belangrijke historische kern is, hoeft geen betoog. Moorsel kan bogen op een oude geschiedenis. De oudste vermelding dateert uit 1019 (Mortesela), maar het dorp is met zekerheid van oudere datum. Over de oudste parochiegeschiedenis zijn we geïnformeerd dankzij de heiligenlevens van de H. Gudula en de H. Berlindis. Op basis van deze bronnen kunnen we veronderstellen dat de ouderdom van de plaats opklimt tot (minstens het einde van) de zevende eeuw.

Deze teksten maken melding van de aanwezigheid van een vroegmiddeleeuws vrouwenklooster. Historische en topografische aanwijzingen suggereren dat de kloostergrondvesten zich onder het huidige dorpsplein zouden uitstrekken.

Eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek heeft reeds aanwijzingen opgeleverd voor activiteiten in de vroege middeleeuwen.²

Het archeologisch onderzoek in de dorpskern van Moorsel is voorts ook van belang voor onze kennis van de vroegmiddeleeuwse bewoning in de ruime regio en kan zelfs een licht werpen op de christianisering van de streek.

1.4 Opbouw van het verslag

Hoofdstuk 2 plaatst Moorsel respectievelijk in een geografisch/bodemkundige en een historische context. Ook de reeds uitgevoerde archeologische onderzoeken in de onmiddellijke omgeving komen hierin aan bod. Hiervan uitgaande, worden ook enkele aandachtspunten (vraagstellingen) geformuleerd met betrekking tot het actuele onderzoek. Hoofdstuk 3 beschrijft de methodologie en de resultaten van het onderzoek. In het daarop volgende deel, hoofdstuk 4, volgt een algemene conclusie. Hoofdstuk 5 geeft korte nabeschuiving en enkele aanbevelingen. Hierna volgt een bibliografie en een reeks bijlagen.

1.5 Dankwoord

Vooreerst willen we alle partners bij dit project bedanken voor de vlotte samenwerking:

In de eerste plaats is dit Stad Aalst en de stedelijke diensten, aannemer Audebo en Studiebureau Grontmij.

Daarnaast willen we ook onze collega's Wim Vanrolleghem, Marc De Cat en Andy Blendeman bedanken voor hun enthousiasme en inzet tijdens het terreinwerk en bij de verwerking.

Verder gaat onze dank ook uit naar volgende personen op wiens expertise we mochten beroep doen: Luc Bauters (Provincie Oost-Vlaanderen), Koen De Grootte, Jan Moens en Kim Quintelier (VIOE).

1 De Grootte & Dewilde, 2009.

2 Pieters, De Grootte, Eryvynck & Callebaut, 1999 & De Grootte & Moens, 2008.

2. ALGEMEEN

2.1 Geografische en bodemkundige situering

Figuur 1: Situering Moorsel in het werkingsgebied van SOLVA.

Moorsel (Aalst) ligt in het oosten van de provincie Oost-Vlaanderen (Fig. 1). Gelegen op een hoogte ten oosten van de Dendervallei, neemt het een prominente plaats in het landschap in. De heuveltoppen van Moorsel vormen de noordelijkste uitlopers van het plateau van Klein-Brabant. Ten noorden en ten westen van deze heuvels daalt het landschap af naar de Dender. Ten zuiden heeft het landschap een volledig verschillend karakter. Het terrein is hier heuvelig en sterk doorsneden door de Molenbeek en haar bijrivieren (Fig. 2). Ten noorden

en ten westen bevindt Moorsel zich op de overgang tussen de zandleem- en de leemstreek. In Moorsel zelf worden overwegend zandleemgronden aangetroffen.

Figuur 2: Situering van Moorsel op het digitaal hoogtemodel. Bron: GIS Vlaanderen.

Ten gevolge van een drastische erosie kan deze quartaire mantel op sommige plaatsen weggespoeld zijn zodat het tertiaire substraat (zand of klei) aan de oppervlakte komt. In zijn publicatie vermeldt E. Wille het voorkomen van veel keien tussen de Groenstraat (=Opwijkse Steenweg) en de Kattestraat (=Pee Klakstraat). Hij interpreteert deze keien als het basisgrind van het Kwartair die aan de oppervlakte komen te liggen door de erosie van de bovenliggende lagen (Afb. 1).³

³ Wille, 1985, pp. 32-33.

Afbeelding 1: Zicht op het basisgrind van het Kwartair op het Dorp van Moorsel.

2.2 Historische situering

Over het vroeg middeleeuwse verleden van Moorsel brengen enkele historische bronnen een relaas. Deze bronnen zijn eerder beperkt. We moeten ze met de nodige historische kritiek benaderen en ze geven zeker geen volledig beeld van de ontstaansgeschiedenis en verdere evolutie van Moorsel. Vooral over de vroegste geschiedenis ontbreekt het ons aan historische informatie. Hiervoor kunnen de resultaten van eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek in Moorsel een aanvulling zijn. Wat volgt is een kort overzicht van de voornaamste elementen en interpretaties van de middeleeuwse ontwikkeling van Moorsel op basis van historische bronnen.

Volgens J. Verbesselt kan op basis van toponymie verondersteld worden dat de streek reeds vanaf de 4de-5de eeuw een relatief sterke cultivatie kende met verschillende hoven als centra en waarbij Moorsel Dorp vermoedelijk het oudst is.⁴

Het gebied maakte in de vroege Middeleeuwen deel uit van de pagus Bracbatensis en is te situeren op de grens tussen Vlaanderen en Brabant. Verschillende historici schrijven het oude Moorsel van oudsher een grote dualiteit op vlak van beheer toe.⁵ De bevestiging hiertoe zien zij in de aanwezigheid binnen de dorpskern van zowel een parochiekerk als een kapel. Bovendien moet volgens J. Verbesselt nog een bijkomende onderverdeling gemaakt worden tussen de goederen onder beheer van het kapittelgoed van

⁴ Verbesselt, 1967, p 141; hiervan getuigen volgens hen de vele “ingahem”- en “zele”namen

⁵ Verbesselt, 1952, p. 1, Verleyen, p 45

Onze-Lieve-Vrouw van Dendermonde, Moorsel-Kapittel, en die onder beheer van de heren van Aalst, waartoe ook de dorpskern behoort.⁶

Over de oudste parochiegeschiedenis wordt ons bericht via de *Vita Gudulae* of de beschrijving van het heiligenleven van Sint-Gudula. Voor het volledige relaas van Gudula verwijzen we naar de publicaties van Verbesselt⁷ en deze verschenen in het heemkundige tijdschrift *De Faluintjes*⁸. Volgens de *Vita* stond er al sinds het einde van de 7de eeuw een Sint-Salvatorkerk in Moorsel.⁹ Deze kerk, volgens Verbesselt oorspronkelijk een vicuskerk¹⁰, groeide uit tot een kloosterkerk (die een bijkomende Onze-Lieve-Vrouwtitel kreeg) waarin vanaf het einde van de 7de of het begin van de 8ste eeuw de overblijfselen van de heilige Gudula bewaard werden.¹¹ De eigenlijke oprichting is, volgens Verbesselt, minstens in het midden van de 7de eeuw te situeren.

De bewaarde *Vita Gudula* is een document uit het midden van de 11de eeuw en is een herwerking van een 10de-eeuws verweerschrift dat oorspronkelijk diende om de inpalming van de kloostergoederen door de Heer van Moorsel aan te vechten.¹² Deze bron werd met andere woorden opgesteld om een bestaande, 10de-eeuwse situatie in vraag te stellen of aan te klagen en dit aan de hand van de vermeende situatie in het verleden. Vandaar dat de inhoud van deze tekst met de nodige historische kritiek dient behandeld te worden. Naast de *Vita Gudula*, zien we het klooster van Moorsel ook vermeld in de *Vita Berlindis*. Uit deze *Vita* blijkt dat Berlindis of Berlendis, om Meerbeek en haar vader te ontvluchten, zich een tijd heeft aangesloten bij de monialen in het klooster, toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw, te Moorsel.¹³ Na de dood van haar vader ging ze terug naar Meerbeek, om nooit meer terug te keren naar Moorsel. Dit verhaal zou zich afspelen in de 7de eeuw.

Van De Perre stelt in zijn recente publicatie over de *Vita Berlindis* dat een datering voor het neerschrijven ervan moet geplaatst worden tussen 1150 en 1185.¹⁴ Ook hier moet dus voorzichtig omgesprongen worden met de betrouwbaarheid van de inhoud van de tekst, die geen contemporain document is, maar een veel oudere situatie bespreekt. Bovendien trekt Van de Perre de authenticiteit van de figuur van Berlindis/Berlendis in twijfel.

De situering van de eerste kerk te Moorsel is problematisch. Volgens Verbesselt zijn er twee kanshebbers: de huidige 13de-eeuwse Sint-Goedelekapel op het dorpsplein enerzijds en de huidige parochiekerk (met Sint-Martinus als patroon en daterend uit de 12de eeuw) anderzijds.¹⁵ Zijn voorkeur gaat, om verschillende redenen, uit naar de Sint-Goedelekapel. De voornaamste reden is de plaatselijke topografie: de rechthoek die het dorpsplein vormt, beschouwt Verbesselt als de omtrek van het vroegere kloosterareaal. Het oudste wegennet is bovendien georiënteerd op de kapel. Daarenboven wordt de Sint-Goedelekapel volgens Verbesselt in de volksmond steeds aangeduid als plaats waar de relieken van de heilige Gudula begraven zijn geweest. Bovendien vermeldt Verbesselt hierbij ook dat de kapel een eigen kerkhof bezat in deze

6 Verbesselt, 1952, p. 1.

7 Verbesselt, 1952 & 1967

8 Moens, 1994 & Dierickx, 1997

9 Pieters, 1986, pp. 174-175; De Potter & Broeckaert, 1900, p. 59

10 Een vicuskerk wordt door de dorpingen zelf gebouwd op gemeenschappelijke grond centraal in het dorp.

11 Verbesselt, 1952, p. 5: de oude kerk had een dubbele functie: parochiekerk en kloosterkerk; De Potter & Broeckaert, 1900, pp. 4-5

12 Verbesselt, 1952, p. 3.

13 Van de Perre, 2007, p. 358

14 Van De Perre, 2007, p. 364-365

15 Volgens De Potter en Broeckaert is de huidige kapel eerder een 15de-eeuws relict, dat in de 16de eeuw nog eens grondig verbouwd werd. De Potter & Broeckaert, 1900, pp. 75

periode. Hij beschouwt dit alles als relict van de oude parochietitel, een functie die later overgenomen wordt door de Sint-Martinuskerk.¹⁶

Niet alle auteurs zijn het echter eens met Verbesselt wat betreft de lokalisatie van de eerste kerk. Zo stipuleert Marnix Pieters dat het niet onmogelijk is dat de Sint-Salvatorkerk zich bevond op de plaats van de huidige Sint-Martinuskerk.¹⁷ Hierbij moet de ontwikkeling van een klooster dan als een onafhankelijk fenomeen beschouwd worden, waarbij de huidige Gudulakapel als aanduiding kan beschouwd worden voor het bestaan er van.

De verplaatsing van de parochiekerk naar de locatie van de huidige Sint-Martinuskerk gebeurt volgens Verbesselt in de loop van de 11de eeuw. De gebouwen van het klooster zijn dan al een tijdje in verval. De zusters sloegen op de vlucht voor de vernielingen van de Noormannen aan het einde van de 9de eeuw en vonden een onderkomen in Chèvremont. Tijdens hun afwezigheid zullen de gronden ingenomen worden door de toenmalige heer van Moorsel, Wennemaar, die resideerde op het hof te Eksel.¹⁸ Wanneer de zusters uiteindelijk weerkeren naar hun klooster, herbeginnen zij het kloosterleven, ditmaal echter met Wennemaar als kerkheer en de beheerder van hun goederen. Deze situatie blijkt onhoudbaar en het klooster is de ondergang nabij. Ondanks herhaalde politieke, diplomatieke en religieuze pogingen om de heer van Moorsel tot inkeer te brengen, zal het klooster niet meer in haar oorspronkelijke staat hersteld worden. Op het einde van de 11de eeuw, met de oprichting van de abdij van Affligem, is er alleszins geen sprake meer van een klooster in Moorsel.

Met het verdwijnen van de kloosterorde zouden enkel vervallen gebouwen achtergebleven zijn, waarvan alleen de kapel zal bewaard blijven. Men besloot dan ook meer naar het zuiden een nieuwe kerk op te richten, volgens Verbesselt ondermeer wegens plaatsgebrek en om een duidelijke breuk met de voorgaande situatie te belichamen.¹⁹ De Sint-Martinustitel, doorgaans geassocieerd met oude stichtingen, wordt volgens Verbesselt pas op dit ogenblik verkozen boven de Onze-Lieve-Vrouw- of de Sint-Salvatorstitel van de vroegere kerk. Sint-Martinus trad in deze periode terug op het voorplan als beschermheilige voor nieuwe kerken. Deze kerk wordt door Verbesselt beschouwd als een eigenkerk, in bezit van de heer.²⁰ De Sint-Goedelekapel is vanaf dan weliswaar geen parochiekerk meer, maar ze blijft wel een aantal rechten behouden als voornaam bedevaartsoord.²¹

In de loop van de 12de eeuw wordt de parochie te Moorsel ontvoogd ten voordele van de abdij van Affligem.²² Dit is een in de 12de en 13de eeuw veel voorkomend fenomeen, waarbij een parochie geïncorporeerd wordt van elke vorm van inmenging door de kerkheer en onder beheer geplaatst wordt van een geestelijke instelling, echter wel onder toezicht van de bisschop. Vanaf dan is de abdij van Affligem de heer van de parochie met bezit van alle blote eigendomsrechten, maar zonder effectief vruchtgebruik. Uit diverse oorkonden en akten van de 12de eeuw en later blijkt duidelijk dat het grondbezit en de rechten van de abdij van Affligem te Moorsel zwaar te lijden hadden onder sterke tegenpartijen, zoals de kapittelheren van Dendermonde en de heren van Moorsel.²³

De daaropvolgende eeuwen wordt het leven te Moorsel, aldus Verleyen, gekenmerkt door wisselende machtstrijden en troebele tijden.²⁴ Zo wordt de inval van de graaf van Vlaanderen in het hertogdom

16 Verbesselt, 1952, p. 8.

17 Pieters, 1986, pp. 174-177

18 De Potter & Broeckaert, 1900, pp. 12-14; opgravingen op het Hof te Eksel hebben evenwel geen sporen aan het licht gebracht ouder dan de 13de eeuw, Callebaut, 1976 & 1977

19 Verbesselt, 1952, p. 10.

20 Verbesselt, 1952, p.11.

21 Verbesselt, 1967, p 176

22 Verbesselt, 1967, p 165

23 Verbesselt, 1967, p 168-176; Verleyen, 1985, p 61; De Potter & Broeckaert, 1900, pp. 15-24

24 Verleyen, 1985, p 69

Brabant beantwoordt door het verwoesten van de streek in 1334. In 1488 bezetten ruiters en manschappen in dienst van Maximiliaan van Oostenrijk de kerk van Moorsel. Ook de strijd tussen de troepen van de Staten-Generaal met Willem van Oranje en deze van koning Filips II laat zich voelen in Moorsel. Aan het einde van de 16de eeuw wordt de streek zelfs geteisterd door opstandelingen die plunderen en brand stichten.²⁵ De eerste decennia van de 17de eeuw verlopen volgens Verleyen relatief rustig, maar met de Tachtigjarige Oorlog en als gevolg van de Franse invallen volgt een periode van onteigening, inkwartiering, inbeslagname, dwangarbeid en zware belastingen.²⁶ Deze moeilijke tijden lijken grotendeels aan te houden tot de 18de eeuw.

2.3 Archeologische situering en historiek van het onderzoek

In de afgelopen decennia gebeurden er een aantal archeologische prospecties en opgravingen in Moorsel. In de eerste plaats is er het onderzoek op het Hof te Eksel door D. Callebaut op het einde van de jaren '70 van de vorige eeuw. Hierbij legde een archeologisch onderzoek een deel van de bewoningssporen op een vermeende motte bloot. Ze konden op basis van enkele aardewerkvondsten gedateerd worden tussen de 13de en de 16de eeuw. Archeologische gegevens voor een oudere occupatie kwamen niet aan het licht.²⁷ In de tweede plaats is er het onderzoek van M Pieters in het kader van zijn licentieverhandeling waarbij door middel van veldprospectie verschillende sites zijn gekarteerd.²⁸ Het betreft sites uit verschillende periodes, ondermeer uit de periode neolithicum – midden bronstijd en uit de Romeinse tijd. Daarnaast werden ook verschillende losse vondsten geattesteerd. Belangrijker voor het huidige onderzoek echter zijn de opgravingen in 1987 en 2007, respectievelijk door de Nationale Dienst voor Opgravingen (NDO) en het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) in de zone tussen de Sint-Goedelekapel en de Sint-Martinuskerk.

2.3.1 Tussen kapel en kerk (1987)

De afbraak van huizenblok 11-13 op het dorpsplein van Moorsel bood in het najaar van 1987 een kans om archeologisch onderzoek uit te voeren vóór de aanvang van de bouw van een nieuw filiaal van het toenmalige Gemeentekrediet.²⁹ Op de beperkte beschikbare oppervlakte werden sporen uit de volle, late en post-middeleeuwen aangesneden. In verschillende contexten werd bovendien vroegmiddeleeuws aardewerk aangetroffen.³⁰ Hoewel het hier gaat om herwerkt materiaal in latere structuren, duiden ze ontegensprekelijk op Merovingische/Karolingische bewoning in de Moorselse dorpskern. De aanwezigheid van brokken kalkzandsteen en talrijke tegulae- en imbricesfragmenten laat bovendien de aanwezigheid van een steenbouw veronderstellen.³¹

Het oudste aangetroffen spoor dateert uit de periode tweede helft 9de tot de 10de-11de eeuw. Het betreft hier een greppel, aangesneden over 20 meter lengte, die wellicht als perceelsbegrenzing kan worden geïdentificeerd en die een *solifluctie* (?) pakket doorsnijdt. De greppel zelf wordt op zijn beurt doorsneden door een segment van twee recentere, min of meer parallelle grachten die een circulair verloop rond de huidige parochiekerk lijken te hebben. Aan de oostkant, waar de toegang tot het kerkareaal moet gesitueerd worden, was er een onderbreking in de oudste gracht. Binnen deze grachten werden een aantal

25 De Potter & Broeckaert, 1900, pp. 47-48

26 Verleyen, 1985, p 69-72; De Potter & Broeckaert, 1900, pp. 48-52

27 Callebaut, 1976, pp. 100-105 & Callebaut, 1977, pp. 93-96.

28 Pieters, 1986.

29 Pieters et al., 1996, p. 131.

30 Pieters et al., 1996, p. 132.

31 Pieters et al., 1996, p. 150.

begravingen aangetroffen. De opgave van de oudste en tevens de kleinste van deze twee grachten moet, volgens de datering in 1987, gesitueerd worden op het einde van de 11de-begin van de 12de eeuw. De opvulling van de grootste gracht is, volgens de opgraving van 1987, recenter te plaatsen in de late 12de-begin 13de eeuw. Hierna wordt dit kerkhofgedeelte waarschijnlijk afgestoten uit het sacrale gedeelte rond de kerk. Dit gebeurde zeker vóór de 14de-15de eeuw aangezien op dat ogenblik een grote zandwinningskuil wordt gegraven ter hoogte van de onderbreking in de grachten en die een andere bestemming voor dit deel van het terrein suggereert. In het verslag van de opgraving wordt getracht om hoger genoemde sporen en structuren te linken aan de gekende historische bronnen over de geschiedenis van Moorsel. Volgens de *Vita Berlindis* zou er al in het midden van de 7de eeuw een klooster aanwezig zijn in Moorsel. Na de vernieling in de 9de eeuw door de Noormannen vertrokken de zusters. Ze keerden pas terug na meer dan veertig jaar. Volgens de auteurs van dit artikel is het op het terrein aangetroffen solifluctiepakket in verband te brengen met dit verlaten van het klooster. Het gewijzigde landgebruik kan volgens hen ook aangetoond worden door de aanwezigheid van een perceelsgreppel, die in deze periode kan gedateerd worden. Wat betreft de interpretatie van beide circulaire grachten wordt in dit artikel uitgegaan van een verband tussen de buitenste gracht en de verwerving van de kerk door de abdij van Affligem in 1105. In de eerste helft van de 12de eeuw was er immers een conflict tussen hen en de heer van Moorsel, wat de gracht niet enkel een symbolische betekenis geeft.³² Vergelijking met andere middeleeuwse christelijke begraafplaatsen in Catalonië en ZW-Frankrijk en in Nederename toont aan dat de oudere gracht kan gekoppeld worden aan de organisatie van de middeleeuwse dorpsbegraving.³³

2.3.2 Archeologisch onderzoek naast de Sint-Martinuskerk van Moorsel (2007)

In november 2007 voerde het VIOE een klein onderzoek uit op het perceel met huisnummer 14 op het Dorp van Moorsel. De opgraving situeert zich pal naast het hierboven beschreven onderzoek, binnen de circulaire grachten rond het kerkhof, maar buiten de postmiddeleeuwse stenen kerkhofmuur. Bij dit onderzoek werden zes grafkuilen geregistreerd. Vijf zijn toe te wijzen aan het volmiddeleeuwse kerkhof, één dateert uit de 14de eeuw of iets jonger. Daarnaast kwamen ook vier zware paalkuilen en een oventje aan het licht. In het artikel wordt voorzichtig geopperd dat dit mogelijk de eerste restanten zijn van het vroegmiddeleeuwse vrouwenklooster die aan het licht zijn gekomen.³⁴

2.4 Aandachtspunten en vraagstelling bij het huidige onderzoek

Voor de start van het onderzoek was al gebleken dat deze opgraving een groot potentieel heeft. Het gaat om een grote oppervlakte in het centrum van een dorp, die bovendien een geringe graad van verstoring door aanwezige nutsleidingen heeft. Daarenboven biedt het huidige onderzoek de kans om een dwarsdoorsnede te bekomen van de dorpskern, van de ene zijde naar de andere, en langs en omheen zowel kapel als kerk.

De opgraving kan toelaten om inzicht te verkrijgen in het eventuele bestaan van een klooster, de veronderstelde dualiteit of vermeende relatie tussen kapel en kerk, de ouderdom van de vroegste bewoning en de dorpsvorming tot op heden.

32 Pieters et al., 1996, p. 152.

33 Pieters et al., 1996, p. 153.

34 De Grootte en Moens, 2008, zp.

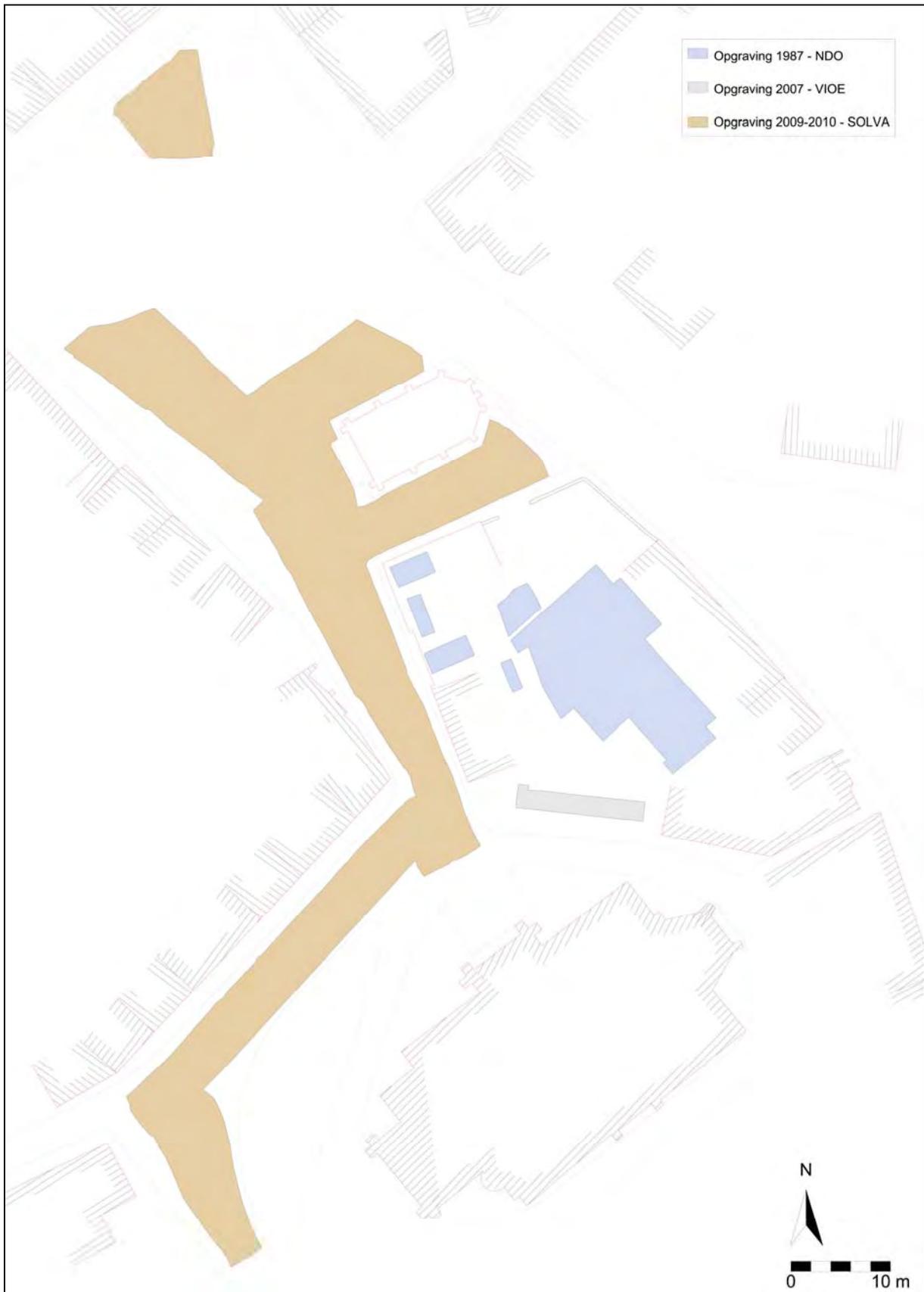
Uiteindelijk werden tijdens het archeologisch onderzoek acht werkputten (I, II, III, IV, V, IX, X en XII) opgegraven, die geheel of gedeeltelijk overeenkomen met de oorspronkelijk afgebakende zones. Op 14 december 2009 startte de opgraving in werkput II. Deze zone was afgewerkt op 30 december 2009. Het onderzoek in werkput I begon pas opnieuw op 20 januari 2010 en duurde slechts drie werkdagen. Het was afgerond op 22 januari 2010. Werkput I is veel kleiner opgevat dan de oorspronkelijke afbakening. De reden hiervoor was in eerste instantie de resultaten van het onderzoek in werkput II en in tweede instantie de waarneming in werkput I zelf. Nadat uit het onderzoek bleek dat er in deze zone niets bewaard was gebleven, ten gevolge van het afgraven van het terrein en intensieve zandwinning (cfr. *infra*), werd beslist om de rest van zone 1 niet verder af te graven. Het onderzoek in werkput III startte op 27 januari en werd beëindigd op 5 maart 2010. Ook hier is de afbakening kleiner dan op het oorspronkelijke plan. Bedoeling was om de toegang tot de verbouwing van een huis tussen kapel en kerk zo lang mogelijk te garanderen. Het resterende deel van de oorspronkelijke zone 3 is in een latere fase wel onderzocht (cfr. *infra*). Het onderzoek in deze eerste drie zones was sterk onderhevig aan de weersomstandigheden. Hevig sneeuwval en vorst zorgden ervoor dat het werk hier langer duurde dan oorspronkelijk gepland. Op 15 maart ving vervolgens het onderzoek in werkput IV aan. In deze sleuf, die ook de grootste oppervlakte had, duurde het archeologisch onderzoek tot 1 juni 2010. Na het onderzoek in deze eerste vier zones werd een evaluatie gemaakt van de vondsten en werd beslist om ook zone 9 en een deel van zone 10 op te graven. De andere te evalueren zones zijn niet weerhouden voor archeologisch onderzoek. Het onderzoek in werkput X was eveneens van korte duur (1 juni – 3 juni 2010). In werkput V startte de afgraving op 8 juni. Ook hier was de opgraving relatief snel afgerond op 16 juni 2010. In werkput IX, ten zuiden van de kapel, werd gestart op 21 juni. In deze relatief kleine werkput was het deel aan de kant van de Gewestweg grotendeels verstoord en kon het terreinwerk dan ook afgesloten worden op 28 juni 2010. De laatste sleuf die werd aangelegd, is werkput XII. Dit was het nog niet opgegraven deel van de oorspronkelijke zone 3. Het einde van het terreinwerk in deze sleuf (22 juli 2010) betekende meteen ook het einde van het archeologisch onderzoek in Moorsel. In totaal werd op deze manier 1042m² van de dorpskern van Moorsel archeologisch onderzocht (Fig. 5)³⁵.

Voor het terreinwerk in Moorsel voorzag SOLVA in eerste instantie twee archeologen. Vanaf 3 februari 2010 werden hierbij nog eens twee extra technisch assistenten ingezet. Het machinale afgraven van de pleinbedekking en het verdiepen tot op het gewenste archeologische niveau geschiedde steeds onder begeleiding van de archeologen. Het bekomen vlak werd vervolgens schoongemaakt en gefotografeerd, de verschillende sporen aangeduid en het verkregen grondplan ingetekend op schaal 1/50, dit alles met vermelding van voldoende dieptes van de sporen en het grondvlak. Alle sporen kregen een uitvoerige beschrijving, indien mogelijk met vermelding van hun onderlinge relaties. Om meer duidelijkheid te bieden naar interpretatie toe, werden alle sporen gecoupeerd en indien aangewezen bemonsterd. Elke coupe werd schoongemaakt, gefotografeerd, afgelijnd, ingetekend op schaal 1/20 en beschreven. Vondsten werden steeds gerecupereerd. Van alle sleuven werden, indien relevant, de putwanden ingetekend op schaal 1/20, inclusief foto's, beschrijvingen en vondstenrecuperatie. Dit leverde een duidelijk beeld op van de algehele stratigrafische opbouw van het terrein op die plaatsen.

Het opgraven van de menselijke skeletten gebeurde door het skelet vrij te leggen. Hierbij werden de handen en de voeten zo weinig mogelijk vrij gemaakt, enerzijds om te vermijden dat de kleine botjes zouden weggeschapt worden en anderzijds om tijd te winnen. Vervolgens werden twee foto's genomen: één vanaf het voeteinde en één vanaf het hoofdeinde. Het skelet werd op een apart grondplan ingetekend dat genummerd werd met een 'S' en dan een volgnummer (bv.: S1, S2,...). Op elk skelet werden verschillende hoogtes genomen en er werd van elk individu ook een skeletfiche ingevuld.

Het zeven van de monsters gebeurde na de opgraving in de gebouwen van SOLVA. Ook het wassen van het aardewerk en dierlijk en menselijk botmateriaal geschiedde grotendeels op deze plaats.

35 De opgravingen van 1987 en 2007 samen omvatten een oppervlakte van 270m².

Figuur 5: Weergave van de opgravingen van 1987, 2007, 2009-2010.

Elk spoor of onderdeel van een spoor (bijvoorbeeld bij verschillende opvullingslaagjes) krijgt op het grondplan een individueel spoornummer. Per grondplan wordt telkens opnieuw genummerd en hetzelfde geldt voor profielen en coupes. Er wordt, voor zover mogelijk, genummerd van jong naar oud. Een spoornummer bestaat uit de verwijzing naar de zone, naar het grondplan en vervolgens uit een individueel nummer. Zo wordt bijvoorbeeld naar kuil met nummer 5, in zone I en op grondplan A verwezen als I/A/5. Wanneer we de coupe van dezelfde kuil zouden bekijken en deze kuil bijvoorbeeld blijkt te bestaan uit twee verschillende opvullingslaagjes dan krijgen deze lagen respectievelijk de spoornummers I/A/5/AB/1 en I/A/5/AB/2. Het spreekt voor zich dat kuil I/A/5 in grondplan en de opvullingslaagjes I/A/5/AB/1 en I/A/5/AB/2 in coupe tot dezelfde context behoren, want ze behoren tot dezelfde kuil. Sporen die tot eenzelfde context behoren, krijgen dan ook eenzelfde contextnummer, namelijk het eerste spoornummer dat tot deze context behoort. In het geval van de aangehaalde kuil wordt het contextnummer dus I/A/5. Deze contextnummers worden verder in de tekst gebruikt bij de bespreking van de verschillende contexten.

3.2 Resultaten

Bij de bespreking van de resultaten is gekozen voor een thematische eerder dan een chronologische aanpak. Sporen die grotendeels van dezelfde aard zijn worden samen besproken. Later volgt een algemeen en synthetiserend overzicht. Gezien de zeer diverse aard van sporen die werden aangetroffen, wordt op deze wijze verwarring vermeden. Bovendien konden lang niet alle sporen gedateerd worden. Het enkel chronologisch bespreken van de gedateerde sporen zou het misleidende beeld kunnen geven dat andere, mogelijk gelijktijdige sporen er totaal niet mee in verband te brengen zijn.

Zoals vermeld in het luik van de historische situering, wordt Moorsel van oudsher een grote dualiteit toegeschreven (cfr. supra). Deze dualiteit zien we ook vertaald in de resultaten (cfr. infra). Hoe zat de relatie tussen kapel en kerk nu precies in elkaar? In principe zijn er vier mogelijkheden. De zone rond de kapel kan eerst gefungeerd hebben als parochiekerk, met dan op een later tijdstip de verschuiving van deze functie naar de huidige kerk. Kapel en kerk kunnen echter ook onafhankelijk van elkaar gefunctioneerd hebben. Dit kan gelijktijdig het geval geweest zijn, maar het is eveneens mogelijk dat de zone rond de kapel eerst ontwikkeld werd of dat de zone rond de kerk die eer te beurt viel. Hierbij wordt het toeschrijven van de kapel aan een kloosterorde (cfr. supra) buiten beschouwing gelaten.³⁶

3.2.1 Begraving

In totaal werden 101 skeletten, al dan niet volledig, geborgen. Hierbij zijn 17 graven rond de kapel te situeren, de overige bevonden zich rond de kerk. De begravingen kunnen in eerste instantie opgesplitst worden in een kleine groep oudere (middeleeuwse) begravingen en een grote groep recentere (postmiddeleeuws, tot begin 20ste eeuw) graven.

³⁶ Deze toeschrijving kon op basis van de resultaten van het archeologisch onderzoek niet vastgesteld worden.

Figuur 6: Syntheseplan van de middeleeuwse begravingen.

3.2.1.1 Middeleeuwse graven

Op drie plaatsen werden oudere, vermoedelijk middeleeuwse begravingen (Fig. 6) aangetroffen: rond de kapel en op twee plaatsen rond de kerk. Of we hier kunnen spreken van drie afzonderlijke zones is niet zeker. Er is wel degelijk een duidelijke scheiding tussen de begravingen rond de kapel en deze rond de kerk: over een afstand van ruim 25 meter is er een totale afwezigheid van begravingen, terwijl daar wel andere sporen werden aangetroffen die niet met grafrituelen in verband te brengen zijn.³⁷ Bovendien stopt het begraven rond de kapel op een bepaald moment, terwijl dit rond de kerk nog tot in de 20ste eeuw gebeurt. Wat de oudere begravingen rond de kerk betreft, kunnen we schijnbaar twee concentraties vaststellen: een groepje graven ter hoogte van de noordwestelijke, postmiddeleeuwse, toegang tot het kerkhof en een aantal graven ten westen van de kerk. Deze begravingen kunnen evenwel ook samen horen. De zone onmiddellijk rond de kerk, en dus binnen en tussen deze twee zones, werd immers niet onderzocht, waardoor hierover geen uitsluitsel kon bekomen worden.

Afbeelding 2: Begraving onmiddellijk onder de pleinbedekking.

37 Het betreft een zonering op basis van ruimtelijke scheiding en niet op basis van afstand. (cfr. supra)

De 17 graven ter hoogte van de kapel behoren allen tot de groep van de middeleeuwse begravingen. Het feit dat de skeletten aangetroffen in deze graven in zeer slechte staat zijn (meestal zijn enkel de grotere beenderen bewaard), lijkt deze relatieve ouderdom te ondersteunen. In enkele gevallen bleef zelfs van de grote beenderen nauwelijks iets bewaard waardoor het zeer moeilijk was om deze vrij te leggen. De slechte bewaringsgraad kan echter ook in verband gebracht worden met de diepte waarop deze graven werden aangetroffen. Ter hoogte van de kapel bevonden alle graven zich slechts 30 tot 50cm onder de huidige pleinbedekking (Afb. 2), waarbij het jarenlange verkeer over het dorpsplein gezorgd heeft voor een sterke compactering en samendrukking van de bodem. Deze ondiepe ligging van de graven is het gevolg van een grootschalige 19de-eeuwse afgraving van de heuveltop voor de heraanleg van het dorpsplein.³⁸ De gevolgen van deze actie zijn momenteel nog altijd zichtbaar. Zo zal men om de kapel binnen te kunnen gaan verschillende trappen moeten bestijgen. Dit verklaart meteen ook de afwezigheid van archeologische sporen aan de noordelijke zijde van het plein en ter hoogte van de gewestweg. Bijkomend feit is bovendien dat op het Dorpsplein en rond de kapel een groot aantal enorme zandwinningskuilen zijn gegraven. Waarschijnlijk gebeurde dit gelijktijdig met het afgraven van het plein.

Afbeelding 3: Geruimd graf.

Van de aangetroffen graven bevinden er zich zes ten zuiden en elf ten westen van de kapel. Ze liggen min of meer georganiseerd in vijf noordwest-zuidoost georiënteerde rijen. Deze in het westen zijn er aanzienlijk slechter aan toe, van een aantal skeletten is er nauwelijks botmateriaal bewaard gebleven. De skeletten ten zuiden van de kapel zijn beter bewaard. Opmerkelijk is een grafkuil die toch nog zo'n 50cm diep bewaard was en waarbij slechts één verspit fragment menselijk bot werd aangetroffen (IX/A/8).

38 Voor een schriftelijke getuigenis van de afgraving, zie bijlage 1.

Afbeelding 4: Antropomorf graf.

Afbeelding 5: Restant van houten deksel bij antropomorf graf.

Vermoedelijk betreft het hier een ontgraving (Afb. 3). Bij de vijf overige graven ten zuiden van de kapel werden wel menselijke beenderen aangetroffen.

De graven ten zuiden van de kapel, samen met drie graven ten westen zijn zogenaamde antropomorfe graven (Afb. 4 – Fig. 7).³⁹ Dit wil zeggen dat de vorm van de grafkuil zo veel mogelijk de vorm van een menselijk lichaam benadert: het breedst aan de schouders en merklijk smaller naar de voeten toe.⁴⁰ Het graf volgt de ronding van de schouders en er is een nis voorzien voor het hoofd. De antropomorfe graven in Moorsel behoren tot de meest eenvoudige vorm: in de volle grond uitgegraven en zonder sporen van bepleistering en/of natuursteenomlijsting. Er werden geen sporen van een grafkist aangetroffen bij dit graftype, maar in een aantal gevallen konden wel restanten van een houten deksel (Afb. 5)) als bedekking van de grafkuil vastgesteld worden (bv. III/A/21 en III/A/2). De antropomorfe graven hebben allen dezelfde oriëntatie: het hoofd in het westen en de voeten in het oosten.⁴¹ De overledenen werden op de rug geplaatst, met de armen gestrekt langs het lichaam. Er werden geen grafgiften aangetroffen. De kuil met de vermoedde ontgraving wordt eveneens tot de groep van de antropomorfe graven gerekend en dit op basis van de oriëntatie, de onderlinge tussenafstand en de aard van de opvulling.

Een opmerkelijke vaststelling was het feit dat skeletten IX/S1/6 en IX/S1/5 intentioneel tegen elkaar begraven waren in dezelfde grafkuil (IX/A/17) (Afb. 6). Bij het delven van deze graven werd een extra inspanning geleverd om er voor te zorgen dat ze hand tegen hand lagen (Afb. 7), waardoor een bijzondere band tussen beiden kan verondersteld worden.

39 III/A/2, III/A/7, III/A/21, IX/A/3, IX/A/12, IX/A/17, IX/A/9 & IX/A/8

40 Bru, Stoops & Vermeiren, 2010, pp. 90, 99-100

41 Sommige graven vertonen een licht afwijkende oriëntatie (bv. ZW/W – NO/O), maar dit zal eerder een gevolg zijn van praktische afwegingen dan dat het een bewuste wijziging van de oriëntatie betreft.

Afbeelding 6: Twee skeletten naast elkaar begraven in dezelfde grafkuil.

Afbeelding 7: Tegen elkaar liggende banden.

Afbeelding 8: Elkaar oversnijdende graven.

Een datering voor deze antropomorfe graven is problematisch: alle grafkuilen werden volledig onderzocht en dit leverde slechts twee scherfjes op. De grafkuil met de vermoedelijke ontgraving bevatte een scherf in roodbeschilderd aardewerk uit het Rijnland. Dit aardewerk wordt in grote hoeveelheden aangetroffen in contexten uit de volle middeleeuwen en is het voornaamste importaardewerk uit de periode 10de – midden 12de eeuw.⁴² We zouden hieruit kunnen afleiden dat de ontgraving van het graf niet ouder kan zijn dan 10de-12de eeuw. Hierbij dient echter te worden benadrukt dat bij het aantreffen van slechts één scherf in een context, de kans dat deze scherf er intrusief aanwezig is, reëel is. De datering van een groep graven ophangen aan de vondst van één scherf kan al helemaal niet als betrouwbaar beschouwd worden. Een ¹⁴C-datering uitgevoerd op een botfragment van het skelet uit context IX/A/3 leverde een datering met 95,4 % zekerheid op in de periode tussen 890 en 1030 AD.⁴³ Een ¹⁴C-datering uitgevoerd op een botfragment van het skelet uit context IX/A/12 leverde een datering met 95,4 % zekerheid op in de periode tussen 1020 en 1160 AD.⁴⁴ Twee dateringen die alleszins de datering op basis van het weinige aardewerk niet tegenspreken.

Rond de kapel, meer bepaald ten westen, werden naast voornoemde antropomorfe graven, vijf graven onderzocht die sporen van een houten bekisting vertoonden. Door de slechte bewaringstoestand kon bij vier graven enkel worden vastgesteld dat deze waarschijnlijk van een houten grafkist voorzien waren.⁴⁵ Dat deze graven niet helemaal gelijktijdig zijn, wordt bevestigd door de oversnijding van graf II/A/22 door graf III/A/28A (Afb. 8). Deze graven hebben dezelfde oriëntatie als de antropomorfe, namelijk een west – oost oriëntatie. Bij twee graven kon worden vastgesteld dat de overledenen gestrekt met de armen naast het lichaam in hun kist geplaatst waren. Bij de overige graven werd nauwelijks botmateriaal aangetroffen.

Afbeelding 9: Tegulafragment onder schedel.

42 De Groote, 2008, pp.323

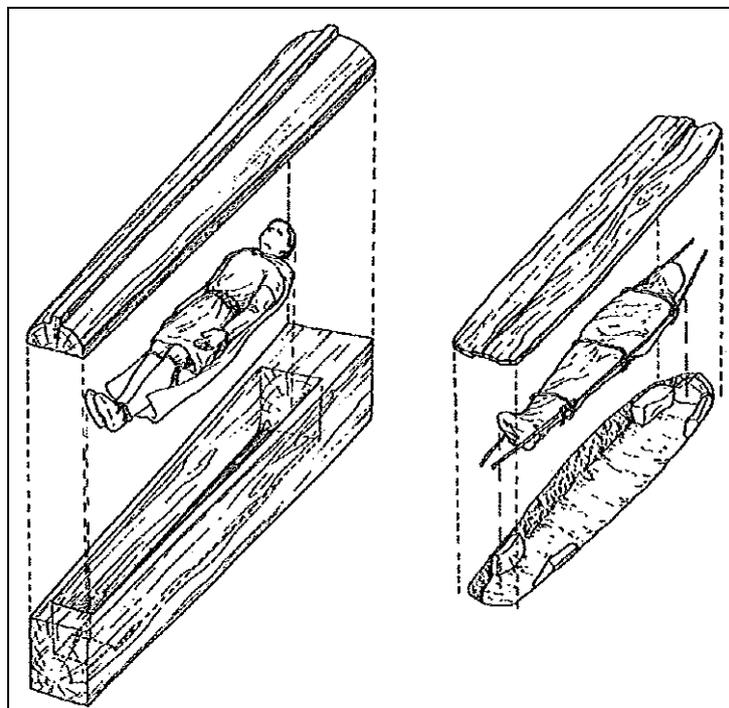
43 KIA-43600, zie bijlage 2.

44 KIA-44329, zie bijlage 2.

45 II/A/25, II/A/22, III/A/28A en III/A/73/CD/1

Afbeelding 10: Mogelijke begraafing in een houten sarcofaag of boomkist.

Figuur 7: Schematische weergave van een boomkist- en een antropomorfe begraafing.
Bron: Bardel. & Perennec, 2004.

Afbeelding 11: Antropomorf graf aan de kerk.

Graf III/A/3 bleek na onderzoek enkele bijzondere kenmerken te vertonen. Dit graf kon slechts gedeeltelijk opgegraven worden, gezien de ligging zeer dicht tegen de kapel. Bij het blootleggen van het skelet bleek onder het achterhoofd een tegula-fragment geplaatst (Afb. 9). Mogelijk wijst dit er op dat het een vrij belangrijk persoon betrof. Het is niet duidelijk of dit een variant is op de identificatiesteentjes zoals die in het Gentse reeds werden aangetroffen.⁴⁶ In tegenstelling tot de Gentse exemplaren werden op het tegula-fragment geen sporen van inscripties aangetroffen en kon de identiteit van de overledene dus niet achterhaald worden. Niet alleen bevatte dit graf als enige een tegula-fragment onder het hoofd, ook de restanten van de houten bekisting vertoonden een afwijkende vorm. Op basis van de vorm van de “kist” lijkt het aannemelijk dat het hier geen gewone grafkist betrof. Ons inziens is het niet onmogelijk dat het lichaam in een houten boomkist geplaatst was (Afb. 10 –Fig. 7).⁴⁷

Net als bij de antropomorfe graven, was een datering voor deze groep graven problematisch. Slechts één graf leverde welgeteld één scherf op. Het betreft hier eveneens een scherf in roodbeschilderd aardewerk uit het Rijnland (cfr. supra), waardoor deze begravingen op basis van het vondstenmateriaal eenzelfde datering opleveren als de antropomorfe graven. Ook hier geldt de bedenking dat de datering van een

⁴⁶ Bru, Stoops & Vermeiren, 2010, pp. 101-102

⁴⁷ Bardel & Perennec, 2004, pp. 125, 129

context gebaseerd op een enkele scherf niet als betrouwbaar kan beschouwd worden. Een ¹⁴C-datering uitgevoerd op botapatiet van het skelet uit context III/A/3 (boomkist) leverde een datering met 95,4 % zekerheid op in de periode tussen 780 en 990 AD.⁴⁸ Hierbij dient opgemerkt te worden dat deze datering met de nodige voorzichtigheid moet behandeld worden. Aangezien het om niet-gecremeerd bot gaat kan het botapatiet een wisselwerking ondergaan hebben met bicarbonaat dat in de bodem aanwezig is. Aldus kan een oudere of jongere datering bekomen worden. Op basis van deze datering kunnen dus zeker geen uitspraken over de chronologie van de site gedaan worden.⁴⁹

Tenslotte werden ter hoogte van de kapel nog drie vermoedelijke graven aangetroffen.⁵⁰ Deze waren echter zo ondiep of gefragmenteerd bewaard, dat ze niet met zekerheid tot een van de voornoemde graftypes kunnen gerekend worden. Op basis van de aard van de vulling van de grafkuil en hun vermoedelijke oriëntatie, kan verondersteld worden dat deze ruwweg uit dezelfde periode dateren en dus vermoedelijk eveneens uit de volle middeleeuwen stammen.

Afbeelding 12: Kistbegraving aan de kerk.

48 KIA-44330, zie bijlage 2.

49 Mondelinge mededeling Mark Van Strydonck.

50 Het ontbreekt aan in situ bewaarde menselijke beenderen om hierover uitsluitsel te bieden

Zoals reeds vermeld, werden ter hoogte van de kerk graven onderzocht die vermoedelijk eveneens tot deze oudere groep begravingen kunnen gerekend worden. In totaal betreft het negentien graven: vijftien ter hoogte van de noordwestelijke, postmiddeleeuwse, toegang tot het kerkhof en vier ter hoogte van de

Afbeelding 13: Armen gestrekt langs het lichaam.

Afbeelding 14: Armen gekruist.

ingang van de kerk. Hiervan behoren twee graven tot het antropomorfe type (Afb. 11).⁵¹ Deze konden echter slechts gedeeltelijk worden onderzocht en in beide gevallen werd nauwelijks meer dan het hoofd blootgelegd.⁵² Op basis hiervan kan een west – oost oriëntatie met de armen gestrekt langs het lichaam verondersteld worden, net als bij de antropomorfe graven ter hoogte van de kapel. Deze graven leverden geen dateerbaar materiaal op. Een ¹⁴C-datering uitgevoerd op een botfragment van het skelet uit context XII/A/22 leverde een datering met 95,4 % zekerheid op in de periode tussen 1180 en 1275 AD.⁵³

Van de zeventien overige graven konden, op één uitzondering na, steeds de sporen van een grafkist herkend worden (Afb. 12).⁵⁴ Vermoedelijk kunnen deze graven tot hetzelfde type gerekend worden als de kistbegravingen rond de kapel. Alle graven vertonen een min of meer west – oost oriëntatie, de meeste met het lichaam op de rug en de armen gestrekt langs het lichaam (Afb. 13) gepositioneerd.⁵⁵ Een ¹⁴C-datering uitgevoerd op een botfragment van het skelet uit context XII/A/3 (in kist met armen langs lichaam) leverde een datering met 95,4 % zekerheid op in de periode tussen 690 en 880 AD.⁵⁶ Het

51 XII/A/22 en XII/A/23

52 Deze graven bevonden zich aan de rand van ons onderzoeksvlak

53 KIA-43597, zie bijlage 2.

54 Graf XII/A/16 was te sterk verstoord om nog iets van de bekisting, de oriëntatie of de positie van het lichaam vast te stellen.

55 De positie van de armen kan lichte variaties vertonen, vermoedelijk een gevolg van de verschuiving van het lichaam binnen de kist. De ligging in een kist zorgt er bovendien voor dat het hoofd in de loop van het ontbindingsproces van het lichaam kan weggrollen. Het instorten van de kist onder druk van de bodem kan eveneens zorgen voor een verplaatsing van lichaamsdelen.

56 KIA-43599, zie bijlage 2.

aardewerk uit XII/A/3 kan op basis van drie scherven Merovingisch/Karolingisch handgevormd en vier scherven lokaal grijs geplaatst worden in de 9de eeuw.⁵⁷ Een datering die aansluit bij de ¹⁴C-datering. Bij de opgraving in 2007 werden bovendien ook een aantal graven onderworpen aan een ¹⁴C-datering?⁵⁸ Twee graven waarbij het lichaam met de armen gestrekt werd gepositioneerd leverden respectievelijk een datering in de 9de eeuw en één in de tweede helft van 7de of de 8ste eeuw op.

Afbeelding 15: Mantelspeld op borst van IV/S4/1.

57 Het betreft drie scherven Merovingisch/Karolingisch handgevormd aardewerk.

58 Mondelinge mededeling Koen De Grootte

Afbeelding 14: Fibula.

Bij drie graven werd een afwijkende positie van de armen vastgesteld, namelijk gekruist (Afb. 14) in plaats van gestrekt. Hierbij konden ogenschijnlijk drie verschillende posities opgetekend worden: met de armen gekruist voor de borst⁵⁹, voor het middenrif⁶⁰ en voor het bekken⁶¹. Graf XII/A/10 behoort vermoedelijk ook tot deze groep met gekruiste armen, doch deze vergelijking berust enkel op de aard van de vulling van de grafkuil want de positie van de armen kon niet achterhaald worden.⁶² Een ¹⁴C-datering uitgevoerd op een botfragment van het skelet uit context XII/A/1 (in kist met gekruiste armen) leverde een datering met

59 IV/S1/2

60 IV/S1/1

61 XII/S1/2

62 Dit graf bevond zich aan de rand van het opgravingsvlak en enkel een deel van de benen kon geregistreerd worden.

95,4 % zekerheid op in de periode tussen 1660 en 1960 AD.⁶³ Gezien de aard van de vulling van de grafkuil kan deze datering vernauwd worden tot de periode 1660 – 1800 AD. De begravingen van na deze periode situeren zich allemaal in een duidelijke afgelijnde donkerzwarte horizon, die bij het gedateerde graf totaal ontbreekt. In tegenstelling tot de eerdere veronderstelling, moeten deze 4 graven dus geplaatst worden in de post middeleeuwse periode en behoren ze dus niet tot de oudere groep die hier besproken wordt. Na het onderzoek in 2007 konden twee graven waarvan het individu met gekruiste armen was bijgezet, respectievelijk in de 11de - 12de eeuw en in de 14de eeuw of jonger geplaatst worden.⁶⁴ De resultaten van deze dateringen en het feit dat een aantal graven wordt oversneden door andere toont een lange periode van begraving aan.⁶⁵ De graven vertoonden een opvallend gebrek aan grafgiften. Opmerkelijk was de vondst van een benen mantelspeld (Afb. 13) aangetroffen op de borst van IV/S4/1, samen met een fibula (Afb. 14) uit grafkuil V/A/7 het enige relict van de kledij of lijkwade.

Afbeelding 15: Graf V/A/16.

63 KIA-43598, zie bijlage 2.

64 Eén datering op basis van een 14C-onderzoek en één op basis van het aardewerk.

65 IV/S4/2 wordt bijvoorbeeld doorsneden door zowel IV/S3/3 als IV/S2/16

In tegenstelling tot de graven ter hoogte van de kapel en ter hoogte van de postmiddeleeuwse kerkhoftoegang leverden de graven ter hoogte van de huidige kerktoegang relatief veel dateerbare vondsten op. Twee grafkuilen kunnen op basis van het aardewerk gedateerd worden. Graven V/A/7 en V/A/16 (Afb. 15) ten westen van de kerk leveren een datering in de 9de eeuw op.

Ter controle werden beide graven onderworpen aan een ¹⁴C-datering. Voor V/A/16 leverde dit een datering op met 95,4 % zekerheid in de periode tussen 890 en 1030 AD.⁶⁶ Voor graf V/A/7 leverde dit een datering met 95,4 % zekerheid op in de periode tussen 1415 en 1450 AD.⁶⁷ Deze datering spreekt de datering op basis van het aardewerk dus duidelijk tegen. Het aardewerk uit graf V/A/7 bestaat overwegend uit Merovingisch/Karolingisch handgevormd (met een totaal van dertien scherven), aangevuld met zes scherven lokaal grijs aardewerk en vier scherven geïmporteerd aardewerk uit het Rijnland en de Eifel. Graf V/A/16 vertoont ongeveer hetzelfde patroon: twintig scherven Merovingisch/Karolingisch handgevormd, elf scherven lokaal grijs en vier scherven geïmporteerd aardewerk uit het Rijnland en uit Mayen.⁶⁸ We kunnen dus veronderstellen dat dit aardewerk zich niet in de oorspronkelijke context waartoe het behoort, bevindt.

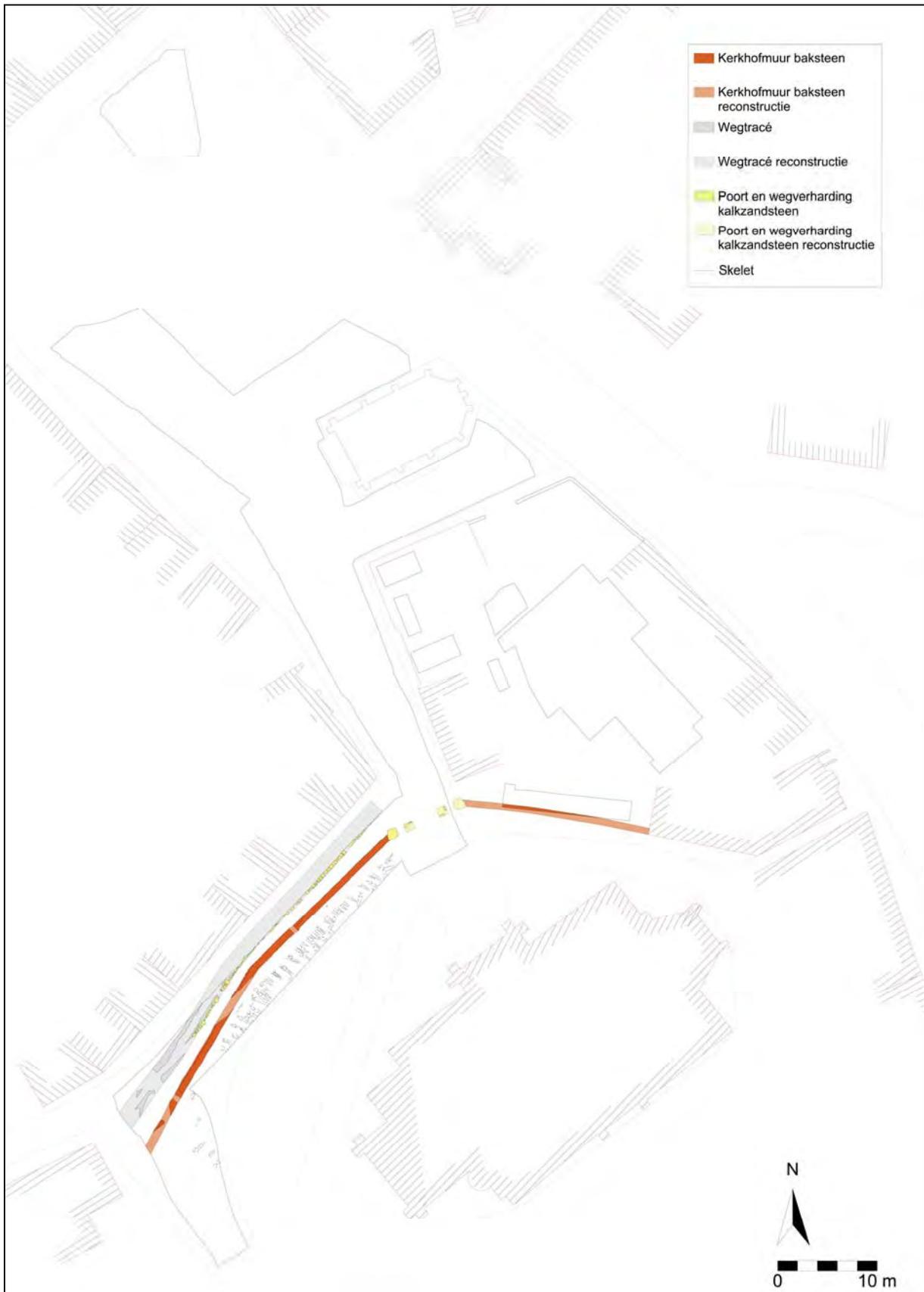

Afbeelding 16: Profiel op het postmiddeleeuwse kerkhof.

66 KIA-43601, zie bijlage 2.

67 KIA-43596, zie bijlage 2.

68 De vijf scherven die niet nader gedefinieerd konden worden, zijn hier buiten beschouwing gelaten

Figuur 8: Syntheseplan van het postmiddeleeuwse kerkhof.

3.2.1.2 Postmiddeleeuwse graven

De met zekerheid in de postmiddeleeuwse periode te dateren begravingen (Fig. 8), 65 in totaal, zijn allen rond de kerk te situeren. Op basis van de vondsten uit de verspitte kerkhofgrond (Afb. 16) is de meerderheid waarschijnlijk te dateren tussen het einde van de 18de eeuw en het begin van de 20ste eeuw. Dat het hier een lange periode van intensieve begraving betrof, was duidelijk te merken aan het feit dat sommige graven geheel of gedeeltelijk verspit (Afb. 17) waren of plaats moesten maken voor nieuwe graven.⁶⁹

Afbeelding 17: Deels vergraven graf door nieuwe begraving.

⁶⁹ Oorspronkelijk moeten er ongetwijfeld meer begravingen geweest zijn, maar ter hoogte van de straat werd het kerkhof tot wel één meter afgegraven met de aanleg van het huidige stratennet op het dorp.

Deze periode van begraving onderscheidt zich duidelijk van de oudere begravingen. De begravingen vertonen twee oriëntaties: haaks op en parallel aan de kerkhofmuur⁷⁰. Bovendien is duidelijk dat deze begravingen maar aanvangen ter hoogte van de kerkhofmuur en niet aanwezig zijn ter hoogte van de kerkhoftoegang.⁷¹ Deze graven zijn dus ongetwijfeld contemporain aan de kerkhofmuur.

De aangetroffen skeletten waren op de rug geplaatst, met de armen gekruist op de borst. Het betreft allen ongetwijfeld kistbegravingen, maar de kistaflijning kon lang niet altijd vastgesteld worden. Het overvloedig voorkomen van nagels en kistbeslag rond de skeletten en in de verspitte kerkhofgrond lijkt hier alleszins op te wijzen. In de verspitte kerkhofgrond werden tevens drie loden plaatjes aangetroffen, voorzien van een uniek nummer (Afb. 18). Vermoedelijk betreft het identificatieplaatjes die aan de grafkist werden bevestigd en op basis waarvan in het kerkarchief de naam van de overledene zou moeten kunnen achterhaald worden.

Afbeelding 18: Loden identificatieplaatje.

Een aantal graven, vooral de 18de- en 19de-eeuwse, waren voorzien van rijkelijke kistornamenten: skelet IV/S1/10 was bijvoorbeeld geplaatst in een kist waarvan het deksel voorzien was van een versiering in kistbeslag. De versiering bestaat uit een kruisvorm waarbinnen een gekruisigde Christusfiguur afgebeeld is (Afb. 19). Dit kistbeslag is helaas flinterdun en begint te vergaan van zodra het blootgelegd wordt. Het bergen van deze versieringsvormen bleek dan ook een onmogelijke opgave.

Naast kistversiering werden ook verschillende grafgiften aangetroffen. Zo bevatten verschillende graven al dan niet volledig bewaarde Paternosters (Afb. 20). Deze zijn van zeer uiteenlopende aard: eenvoudige

⁷⁰ De meerderheid is haaks op de kerkhofmuur georiënteerd

⁷¹ Een duidelijk verschil met de oudere graven, cfr. infra

kruisjes, kruisjes met uitgewerkte Christusfiguur, eenvoudige metalen kettinkjes, kettinkjes met houten kralen, benen kralen, glazen kraaltjes, schelpjes, ... Eén overledene was zelfs voorzien van een houten kruis met metalen Christusfiguur (IV/S2/21) (Afb. 21). Behalve religieuze symbolen werden ook sieraden gevonden: verscheidene medaillons, enkele ringen (Afb. 22 en 23), een camee met glas, een armband, ... Ook verschillende sporen van de kledij of lijkwade waren bewaard: zeer veel knopen, verschillende speldjes, enkele gespen, ...

Afbeelding 19: Kistbeslag in de vorm van een kruis met Christusfiguur.

De postmiddeleeuwse begravingen zouden in principe een licht kunnen werpen op de troebele tijden en machtsstrijden die de streek volgens de historische bronnen kenmerkt tot de 18de eeuw (cfr. supra) Pathologisch en fysisch-antropologisch onderzoek van de beenderen zou kunnen achterhalen of mensen voedseltekorten hadden, of er ziektes de ronde deden, of ze op een gewelddadige manier gestorven zijn,...

Afbeelding 20: Graf met Paternosters.

Afbeelding 21: Houten kruis met metalen Christusfiguur.

Afbeelding 22: Skelet met ring.

Afbeelding 23: Detail ring in situ.

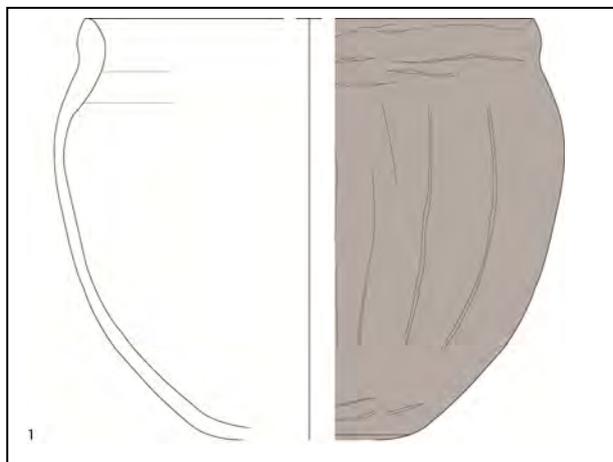
3.2.2 Grachten, greppels en muren: sporen van landschapsindeling

3.2.2.1 Een greppel uit de Merovingische of vroeg-Karolingische periode

Het oudste gedateerde middeleeuwse spoor dat bij de huidige opgravingen in Moorsel aan het licht kwam, was een greppel (III/A/115) met lensbodem (Fig. 10-1, Afb. 24) en een breedte van 90cm ter hoogte van het opgravingsvlak.

Afbeelding 24: Coupe op een greppel met lensbodem.

Figuur 9: Buidelvormige pot (schaal 1/3).

De greppel heeft een oostnoordoost – zuidzuidwest oriëntatie. Slechts de oostelijke helft van deze greppel, aangesneden in werkput III was bewaard. Het andere deel werd vermoedelijk vergraven door recentere kuilen. De greppel is in de eerste plaats te dateren door de vondst van een halve handgevormde pot (Fig. 9), verschaald met chamotte. Deze pot vertoont een buidelvormig profiel en heeft een korte, naar buiten gebogen rand en een lichte lensbodem. Dit type is vergelijkbaar met het nederzettaardewerk uit de Merovingische site van Semmerzake.⁷² De wand is volledig geglad en voorzien van een versiering bestaande uit horizontale strepen ter hoogte van rand, hals en bodem en uit verticale strepen op de rest van het lichaam. Deze pot kan gedateerd worden in de Merovingische of vroeg-Karolingische periode (5de-8ste eeuw). De graad van volledigheid doet vermoeden dat deze pot integraal werd gedumpt in de greppel. Wellicht is de ontbrekende helft verdwenen op het ogenblik dat één van de kuilen die de greppel oversneden, werden gegraven. Samen met het aardewerk werd ook een fragment niet identificeerbaar dierlijk botmateriaal aangetroffen. Een ¹⁴C-datering uitgevoerd op dit botfragment uit context III/A/115 leverde een datering met 95,4 % zekerheid op in de periode tussen 675 en 780 AD.⁷³

72 Van der Gucht, 1981, p. 119, fig. 8-82 en 83.

73 KIA-43602, zie bijlage 2.

Figuur 10: Synthesepan van de grachten en greppels.

3.2.2.2 Greppels als perceelsafbakening

Naar analogie met de greppels die in 1987 werden opgegraven in de zone ten oosten van het huidige opgravingsvlak⁷⁴ en die beschouwd werden als perceelsafbakening, kan gesteld worden dat de greppels die tijdens het huidige onderzoek werden aangesneden ook in dit kader gezien kunnen worden (III/A/73 (Afb. 25), IV/B/57 en V/A/15). Bij het onderzoek in 1987 konden deze greppels gedateerd worden in de tweede helft van de 9de eeuw tot de 10de/11de eeuw. De greppels aangesneden bij het huidige onderzoek leverden geen dateerbare vondsten op. Wel kan op basis van het uitzicht van de sporen en de relatieve chronologie met andere sporen iets gezegd worden. Zo zal greppel IV/B/57 oversneden worden door een kuil waarvan de aardewerkvondsten kunnen gedateerd worden in de 10de eeuw (cfr. infra), terwijl greppel V/A/15 oversneden wordt door een grafkuil die met een ¹⁴C-datering geplaatst kan worden in de periode tussen 890 en 1030 AD (cfr. supra). Het mag dus duidelijk zijn dat deze sporen kunnen geplaatst worden respectievelijk vóór of tijdens de 10de eeuw en voor 1030 AD.

Afbeelding 25: Zicht op greppel III/A/73.

⁷⁴ Pieters et al., 1999, pp. 135-137.

3.2.2.3 Drie grachten rond de kerk

3.2.2.3.1 Inleiding

Bij de opgraving in 1987 werden twee grachten⁷⁵ aangetroffen die een cirkelvormig verloop rond de kerk suggereerden. Bij het huidige onderzoek werden deze grachten (XII/A/61 en IV/B/15 enerzijds en III/A/80 anderzijds) opnieuw aangesneden en kon het verdere verloop gereconstrueerd worden. Bovendien werd er een derde gracht meer naar het zuiden blootgelegd (IV/A/11).

In het opgravingsverslag van 1987 wordt het dempen van de gracht het verst van de kerk gelegen, gedateerd in de tweede helft van de 12de tot het begin van de 13de eeuw. Het opnieuw vullen van de binnenste gracht, meer naar de kerk toe, werd geplaatst op het einde van de 11de-begin van de 12de eeuw. In het licht van recent aardewerkonderzoek⁷⁶ is het nodig om deze dateringen met de nodige voorzichtigheid te behandelen.

3.2.2.3.2 Gracht XII/A/61 – IV/B/15

Bij het huidige onderzoek werd zowel in werkput XII (XII/A/61) als in werkput IV (IV/B/15) een deel van de middelste van de drie grachten aangesneden (Fig. 10-2). De breedte van de V-vormige gracht met afgeplatte bodem varieert in het opgravingsvlak tussen 1m30 en 1m90 (Afb. 26 – Fig. 11). Als we gaan kijken naar het verloop van de gracht dan is het duidelijk dat er een discrepantie is tussen het verloop van de gracht opgegraven in 1987 en deze in werkput XII.

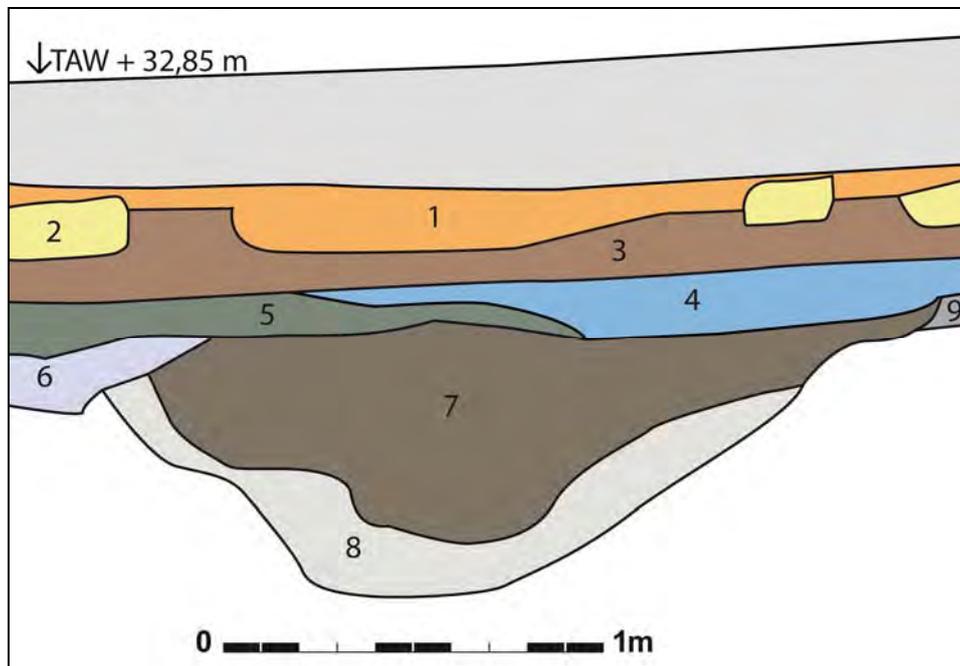

Afbeelding 26: Profiel van gracht IV/B/15.

75 Pieters et al., 1999, pp. 137-145.

76 De Grootte, 2008 en mondelinge mededeling K. De Grootte.

Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat er zich tussen beide delen van de gracht een opening⁷⁷ bevindt in de vorm van een “chicane”.⁷⁸ Aan de binnenzijde van de gracht werd in sleuf XII op een afstand van ca. 90cm een smalle greppel aangetroffen (Afb. 27). Een mogelijke interpretatie is dat het hier gaat om het restant van een palissade, al kan dit niet aangetoond worden.

Figuur 11: Profieltekening van gracht IB/B/15.

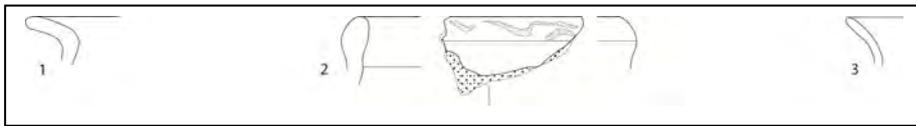

Afbeelding 27: Gracht XII/A/61 met parallel de mogelijke palissade.

⁷⁷ Een andere verklaring kan eenvoudigweg ook gezocht worden in het feit dat de structuur uit 1987 en deze uit het recente onderzoek twee verschillende structuren zijn.

⁷⁸ Voorbeelden van dergelijke “chicanes” zijn recentelijk nog geattesteerd bij omheiningsgrachten op een volmiddeleeuwse site te Ronse. (Onderzoek SOLVA 2010-2011)

Het grachtgedeelte in sleuf IV loopt tot net voorbij het midden van de werkput. Dit is ook het geval aan het andere uiteinde van de gracht in de zone opgegraven in 1987. Deze gracht was grotendeels verstoord door enerzijds recente infrastructuurwerken (in werkput XII) en anderzijds door oversnijdingen van jongere sporen (in werkput IV). De bewaarde delen werden volledig onderzocht en leverden 32 scherven aardewerk op. Dit aardewerk kan geplaatst worden tussen de 8ste en de 10de eeuw. Naast roodbeschilderd Rijnlants aardewerk en grijs aardewerk met radstempels konden ook enkele randfragmenten gerecupereerd worden. Het gaat hierbij in de eerste plaats om een rand in Karolingisch handgevormd aardewerk (Fig. 12-1). Deze uitstaande rand wordt gekenmerkt door een scherpe knik aan de schouder. Eén randfragment is mogelijk afkomstig van een reliëfbandamfoor (Fig. 12-2) en kan ondergebracht worden in de groep ‘Merovingisch/Karolingisch import Rijnland’. De licht verdikte, ietwat naar binnen staande rand, is bovenaan versierd met ingekraste golflijnen. Tenslotte kan nog één eenvoudige uitstaande rand (Fig. 12-3) in ‘Merovingisch/Karolingisch import Noord-Frans’ aardewerk herkend worden. Enkele fragmenten zijn recenter (één scherf Paffrath), maar kunnen als residueel⁷⁹ beschouwd worden. Een datering van de vulling van deze gracht in de 10de eeuw is hier dus op zijn plaats.

Figuur 12: Aardewerk uit gracht XII/A/61 en IV/B/15 (Schaal 1/3). 1: Karolingisch handgevormd, 2: Merovingisch-Karolingisch import Rijnland, 3: Merovingisch-Karolingisch import Noord-Frans.

3.2.2.3.3 Gracht III/A/80

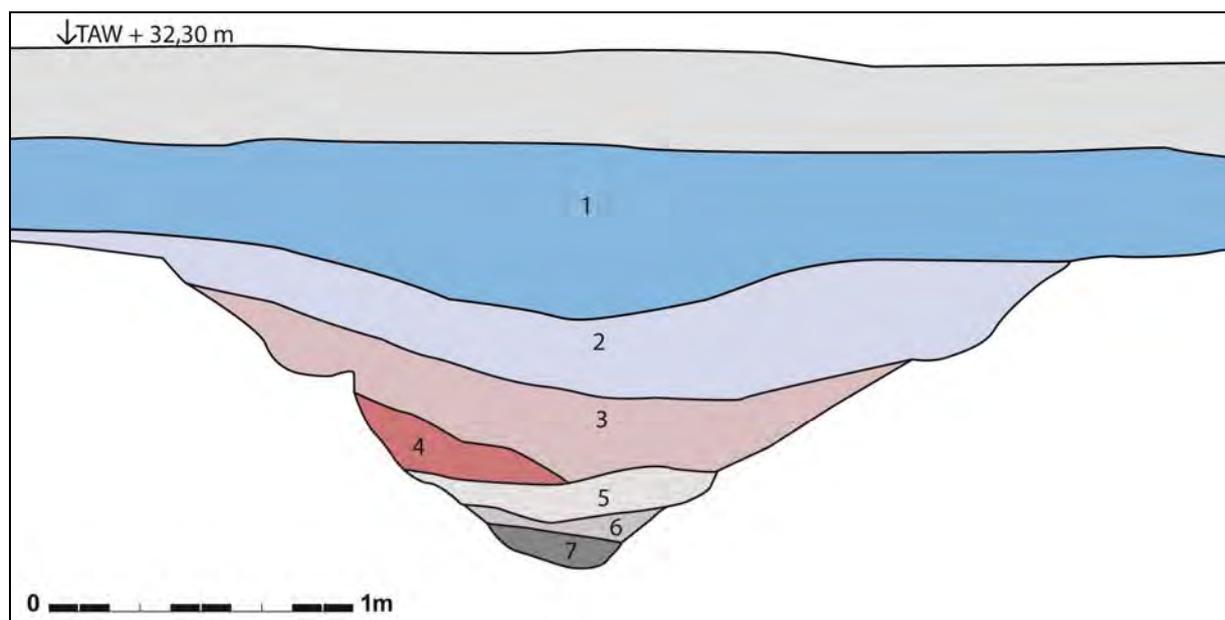

Afbeelding 28: Gracht III/A/80 in grondplan.

⁷⁹ Tijdens het opgraven van de gracht in zone IV was in de bovenste lagen niet altijd het onderscheid met IV/A/11 (= de dichtst bij de kerk gelegen van de drie grachten) goed te zien. Dit kan de aanwezigheid van enkele 12de-eeuwse scherven verklaren.

Afbeelding 29: Profiel op gracht III/A/80.

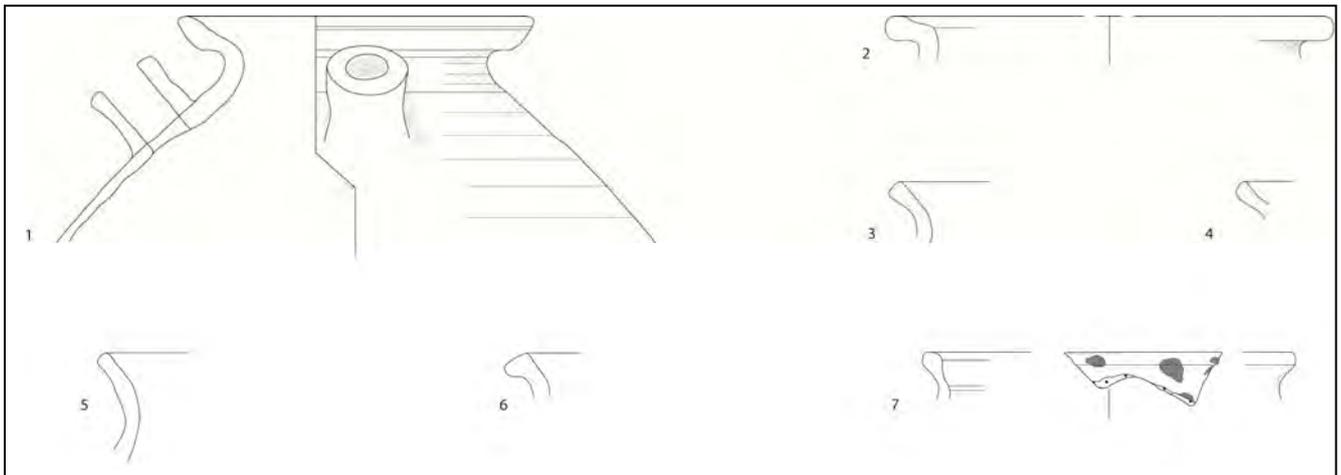

Figuur 13: Profieltekening op gracht III/A/80.

De meest noordelijke gracht in werkput III (III/A/80) (Fig. 10-3) vervolgt het verloop zoals het ook werd opgegraven in 1987. De gracht heeft in het opgravingsvlak een maximale breedte tussen 2m en 2m90 en een diepte van 1m70 ten opzichte van het huidige straatniveau. Ze heeft een V-vormig profiel (Afb. 28 en 29 – Fig. 13). Het verdere verloop van de gracht in westelijke en/of zuidelijke richting kon niet vastgesteld worden.⁸⁰ Wel kan gesteld worden dat de afbakening voorgesteld op de reconstructie (cfr. infra) min of meer correct is, aangezien in zone V, aan de huidige kerktoegang, een skelet (context V/A/16) met ¹⁴C gedateerd wordt in de periode 890 tot 1030 AD (cfr. supra), waaruit kan besloten worden dat de

⁸⁰ Dit viel buiten het onderzoeksgebied.

begraafplaats in deze periode zich minstens tot hier uitstrekte. Bovendien kan verondersteld worden, op basis van de gegevens van de opgraving van 1987, dat er aan de noordoostzijde vermoedelijk een onderbreking in de gracht te situeren is.⁸¹ Voor de datering van de demping van de gracht zijn we afhankelijk van het aardewerk dat erin werd aangetroffen. Een evaluatie van de huidige vondsten in combinatie met de vondsten uit 1987 laat toe om te zeggen dat de vulling kan geplaatst worden tussen 1050 en 1175. Dit kan afgeleid worden uit de aanwezigheid van relatief veel roodbeschilderd aardewerk⁸² (Fig. 14-7) in associatie met het ontbreken van rood aardewerk⁸³, het ontbreken van het type kan/kruik⁸⁴ en de aanwezigheid van een tuitpot in grijs aardewerk met een bandvormige eerder afgeronde rand⁸⁵ (Fig. 14-1).

Figuur 14: Aardewerk uit gracht III/A/80 (Schaal 1/3). 1-4: Grijs lokaal gedraaid, 5: Merovingisch-Karolingisch handgevormd, 6: Merovingisch-Karolingisch import Rijnland, 7: Roodbeschilderd Rijnlands.

Ook de naar buiten geplooide, verbrede en aan de buitenzijde afgeplatte randen⁸⁶ (Fig. 14-3 en 4) en een eenvoudig naar buiten geplooide en verdikte rand⁸⁷ (Fig. 14-2) in grijs aardewerk kunnen in deze periode geplaatst worden. Tenslotte kan ook een grote hoeveelheid ouder, residueel materiaal vermeld worden. Hieruit zijn twee randen afkomstig. De eerste (Fig. 14-5) in handgevormd aardewerk (Merovingisch/Karolingisch) is een strakke uitstaande rand met een scherpe knik aan de schouder⁸⁸. De tweede rand (Fig. 14-6) is afkomstig uit het Rijnland en dateert ook uit de Merovingische/Karolingische periode. Het gaat hier om een licht uitstaande rand met een afgeronde, aan de top afgeplatte, verdikking aan de buitenzijde.

81 Pieters et al., 1999, p. 137.

82 De Grootte, 2008, p. 323. Dit is het voornaamste importaardewerk uit de periode tussen de 10de en het midden van de 12de eeuw.

83 De Grootte, 2008, p. 108. De eerste voorbeelden van deze aardewerkgroep duiken op in de periode late 12de/vroege 13de eeuw.

84 De Grootte, 2008, p. 180. Deze vorm ontwikkelt zich in de late 12de eeuw.

85 De Grootte, 2008, p. 273. De tuitpot verdwijnt in de tweede helft van de 12de eeuw bijna volledig uit het gamma van aardewerkvormen en dit ten voordele van de vorm kan/kruik. & Pieters et al., 1999, p. 139, fig. 9-1 tem 9-22 (varianties van dit randtype).

86 Pieters et al., 1999, p. 139, fig. 9-31.

87 Pieters et al., 1999, p. 139, fig. 9-32.

88 Pieters et al., 1999, p. 135, fig. 5-9 tem 5-11.

3.2.2.3.4 Gracht IV/A/11

De recentste gracht is diegene die het dichtste bij de kerk gelegen is (Fig. 10-4). Deze gracht (IV/A/11) werd blootgelegd in sleuf IV en XII (Afb. 30 en 31, Fig. 15). Zowel aan de noordoost- als aan de zuidwestzijde eindigde de gracht. Men kan veronderstellen dat hier een opening aanwezig was en dat buiten het opgravingsareaal de gracht zich opnieuw zal verder zetten.

Afbeelding 30: Gracht IV/A/11 in grondplan.

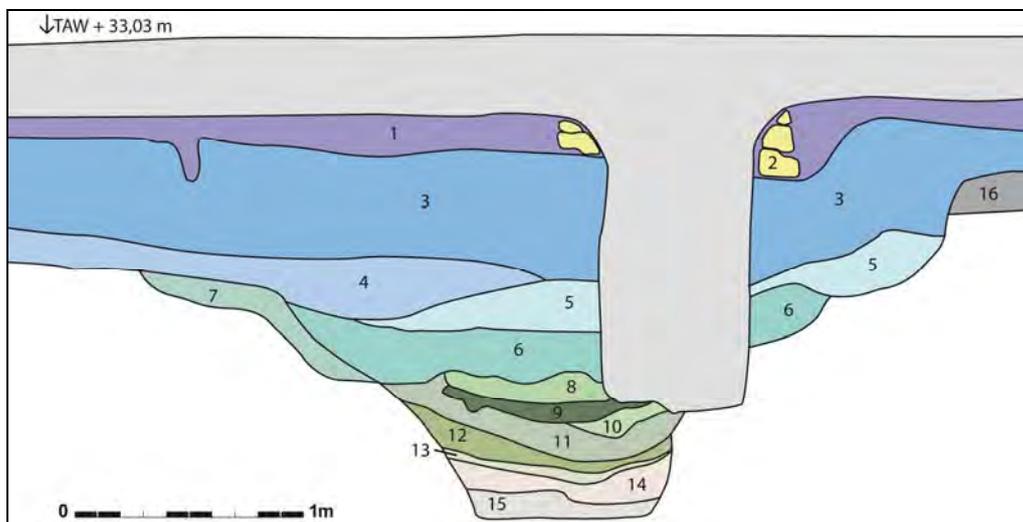
Het huidige reliëf is hellend naar beneden vanaf het noordoosten naar het zuidwesten. Dit is te wijten aan het afgraven van het kerkhof voor de aanleg van de huidige straat (cfr. supra). Dit heeft als gevolg dat de gracht bovenaan beter bewaard is dan onderaan de ten dele artificieel gecreëerde helling. De gracht heeft in het noordoosten een maximale breedte van drie meter en een diepte van 2m12 onder het huidige straatniveau. Ze heeft een profiel met afgeplatte bodem. In de onderste vulling lagen een groot aantal natuurstenen die een hulp kunnen geweest zijn bij de drainage van de gracht.⁸⁹ De opgave en vulling van deze gracht kan zeer nauwkeurig gedateerd worden tussen 1175 en 1200. Dit kan afgeleid worden uit de

⁸⁹ In veel gevallen worden op de bodem van een gracht stenen gelegd. Hiermee zorgt men ervoor dat er tussen de ingespoelde grond openingen blijven waartussen het water kan draineren.

aanwezigheid van vroeg-rood aardewerk⁹⁰ in combinatie met roodbeschilderd aardewerk uit het Rijnland⁹¹ en een grote hoeveelheid sikkelranden in grijs aardewerk (Fig. 16-1 t.e.m. 3, 5 t.e.m. 9, 11 t.e.m. 12)⁹². Naast een groot aantal Merovingisch/Karolingisch handgevormd aardewerk vergelijkbaar met de strakke uitstaande rand met scherpe knik aan de schouder uit III/A/80 (Fig. 16-20 t.e.m. 25), werd ook een randfragment van een kogelpot in het zogenaamde Paffrath aardewerk opgegraven (Fig. 16-26). Deze laatste ondersteunt de eerder geponeerde datering van de vulling.⁹³ Opvallend verschil met context III/A/80 is ook de aanwezigheid van daktegels in deze context, terwijl in gracht III/A/80 alleen fragmenten van tegulae en imbrices aanwezig waren.

Afbeelding 31: Profiel op gracht IV/A/11.

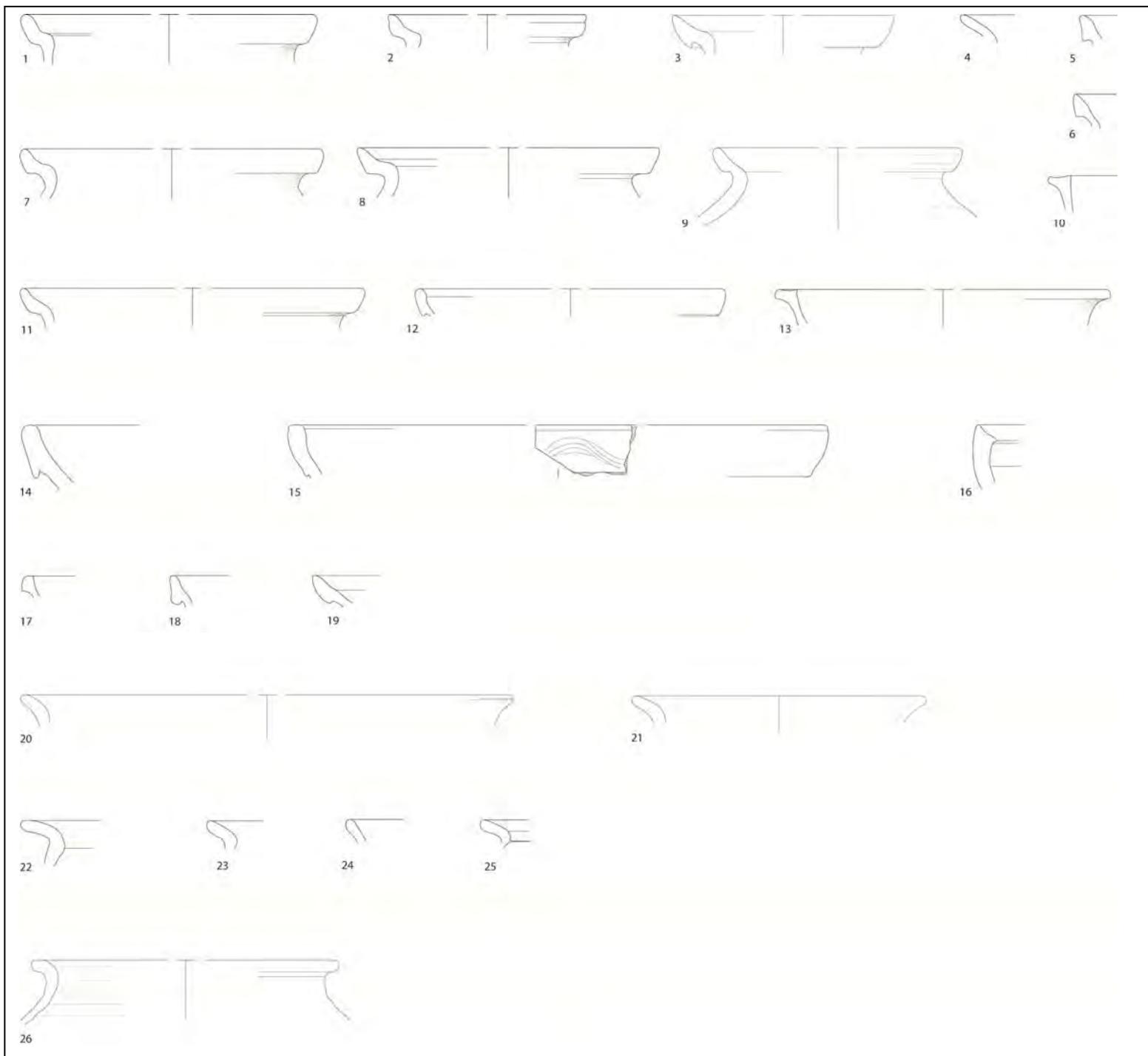
Figuur 15: Profieltekening op gracht IV/A/11.

90 De Grootte, 2008, p. 107. Het vroeg-rood aardewerk verschijnt in de loop van de 12de eeuw en kent zijn sterkste aanwezigheid in de periode late 12de/vroege 13de eeuw.

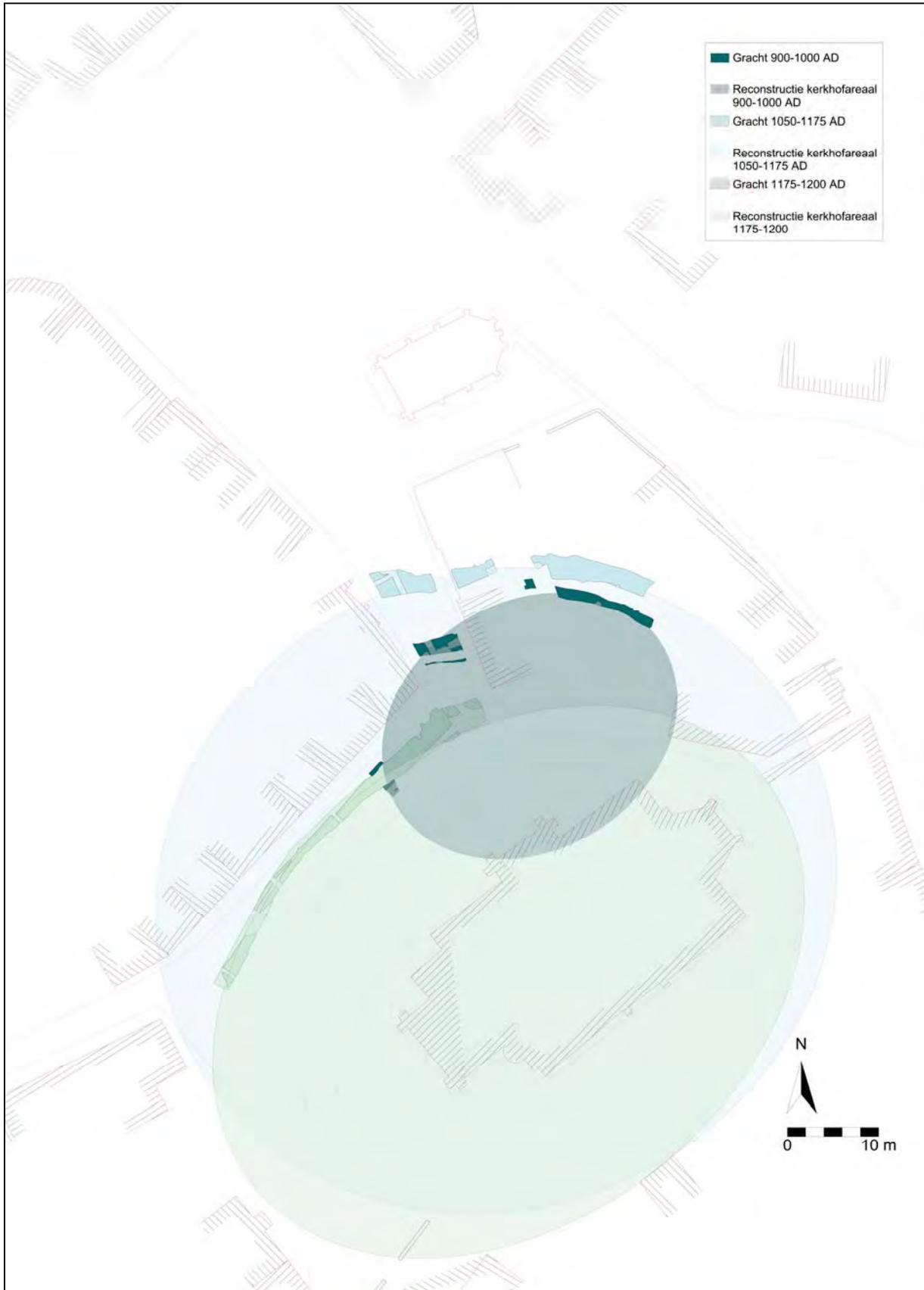
91 De Grootte, 2008, p. 323. Dit is het voornaamste importaardewerk uit de periode tussen de 10de en het midden van de 12de eeuw.

92 De Grootte, 2008, p.222. Bij de kogelpot ontwikkelen zich meer complexe randtypes met het verschijnen van het gedraaide aardewerk. Het gaat hier om sikkel- en manchetvormige randen in de 12de eeuw en blokvormige randen die vooral in de 13de eeuw dominant zijn.

93 De Grootte, 2008, p. 351. Een late groep komt voor in contexten uit het midden of de tweede helft van de 12de eeuw tot de vroege 13de eeuw.

Figuur 16: Aardewerk uit gracht IV/A/11 (Schaal 1/3). 1-19: Grijs lokaal gedraaid, 20-25: Merovingisch-Karolingisch handgevormd, 26: Puffrath.

Figuur 17: Hypothetische reconstructie van het kerkhofareaal in de verschillende fases.

3.2.2.3.5 Interpretatie en discussie (Fig. 17)

Met zekerheid kan gesteld worden dat de drie grachten, weliswaar in verschillende periodes, een oud kerk(hof)areaal omgeven. De interpretatie van deze structuren zoals ze gegeven werd in het artikel over de opgravingen van 1987 houdt na het huidige onderzoek zeker stand.⁹⁴ Een vergelijkbare situatie werd bovendien in Vlaanderen reeds onderzocht en vastgesteld te Ename.⁹⁵ Ook hier werden verschillende grachten rond de kerk aangetroffen.

Uit het huidige onderzoek komt wel duidelijk naar voor dat er een verschuiving of misschien zelfs eerder een vergroting is van het kerkhofareaal tussen de eerste en de tweede grachtfase en dat er een verkleining is van het terrein tussen de tweede en de derde grachtfase. Vermoedelijk kan de eerste gracht gekoppeld worden aan een kerk die gelegen is ten noordwesten van het huidige kerkkoor, terwijl de tweede en de derde grachtfase naar alle waarschijnlijkheid gekoppeld kunnen worden aan de huidige kerk.

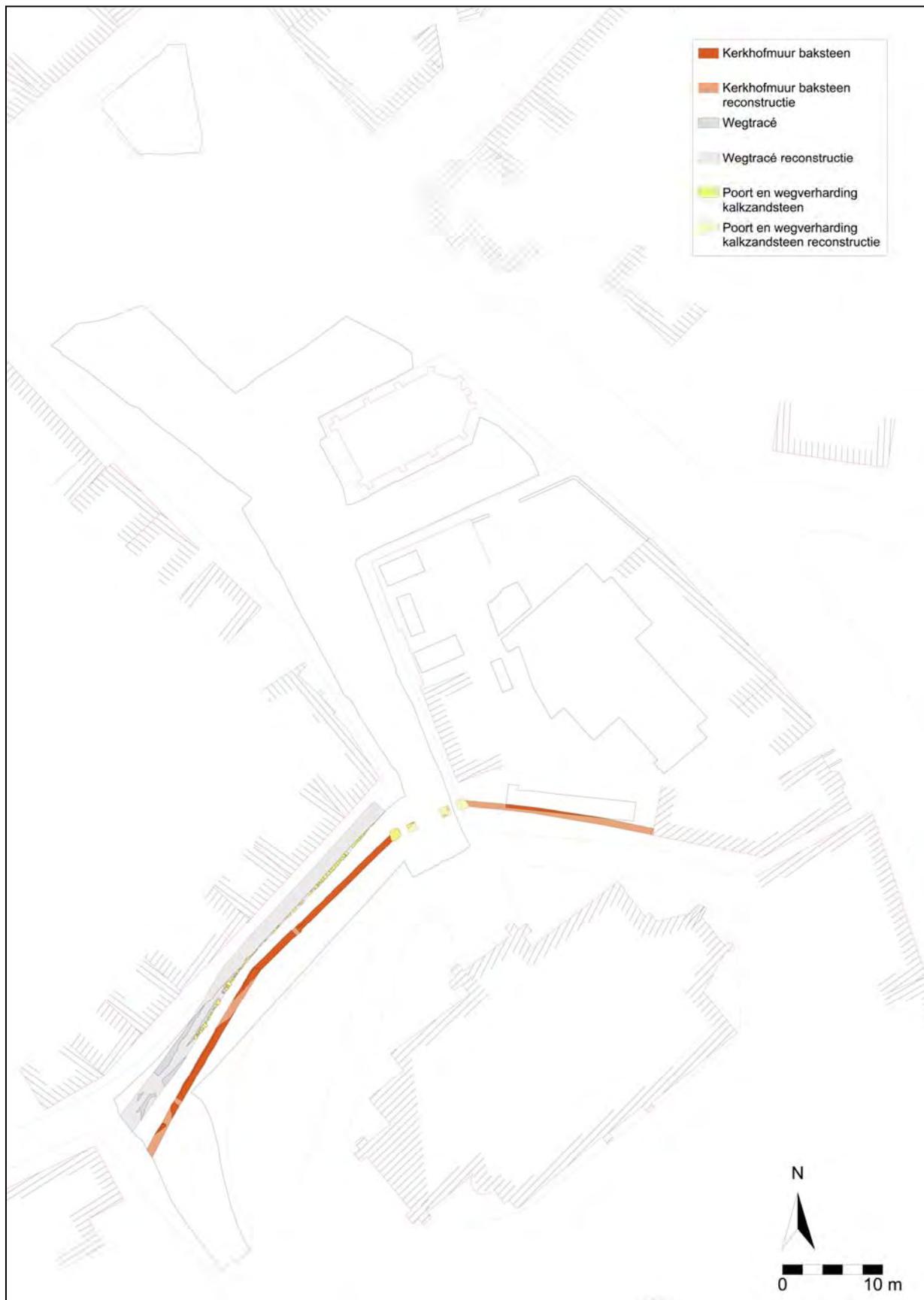
Uit de verschillende opgravingen blijkt bovendien duidelijk dat de drie onderzochte grachten allemaal een onderbreking kennen aan de noordoostzijde. Vermoedelijk zal hier in het verleden een toegangsweg tot het kerkhofareaal gelegen hebben. Waarschijnlijk was dit ook het geval aan de zuidwestelijke zijde, maar dit kan alleen op basis van de meest recente gracht verondersteld worden. Mogelijk is de Abrahamsweg nog een restant van deze oude 'kerkwegel'. Deze toegangen blijven nog bestaan tot in de loop van de 14de eeuw. Daarna worden ze verplaatst naar de huidige locatie, met name de straat tussen kapel en kerk. (cfr. infra)

Fig. 18: Atlas der buurtwegen met weergave van de kerkhofmuur. Bron: GIS Oost.

94 Pieters et al., 1999, p. 152-153.

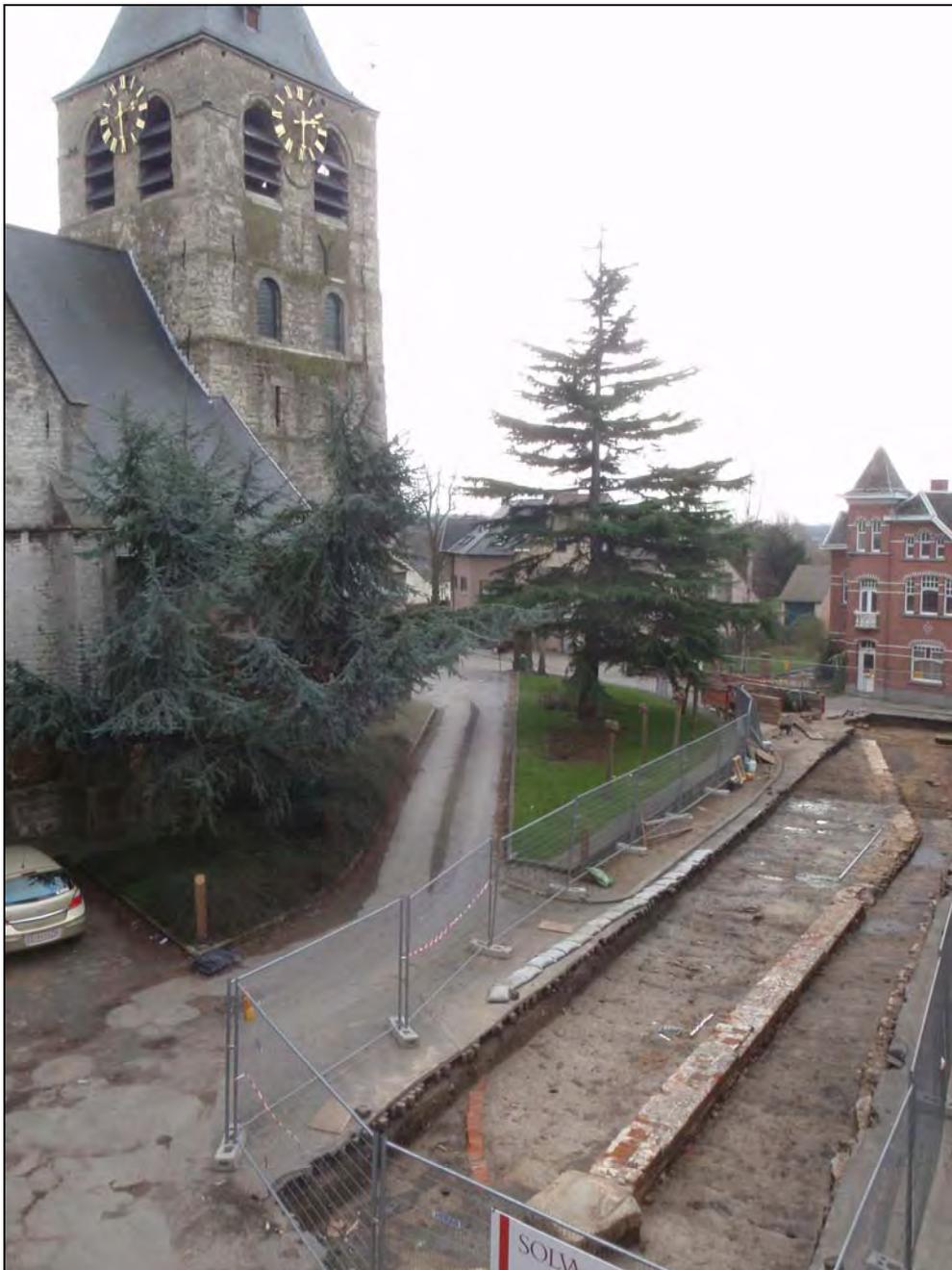
95 De Grootte, 1982, p. 45, fig. 14.

Figuur 19: Synthesepan van de kerkhofmuur en wegtracé.

3.2.2.4 Een kerkhofmuur en een weg

De recentste fase van gracht IV/A/11 zal, hoewel reeds gedempt in het laatste kwart van de 12de eeuw, zichtbaar blijven in het landschap tot het begin van de 20ste eeuw. De recentste fase van het kerkhof is immers exact op de locatie van deze gracht afgebakend door een bakstenen muur (Fig. 18 en Afb. 32) die pas in 1923 zal afgebroken worden. De bouw van deze bakstenen muur (structuur IV/A/1) kan voorlopig niet nauwkeuriger gedateerd worden dan de post-middeleeuwen. De muur is opgebouwd uit bakstenen (23 x 10,5 à 11 x 6cm) in een incorrect kruisverband op een puinfundering bestaande uit baksteen, kalkmortel en kalkzandsteen. Ter hoogte van de overgang tussen werkput XII en IV werd de fundering van de voormalige toegang tot het kerkhof opgegraven. (Fig. 19)

Afbeelding 32: Zicht op de kerkhofmuur.

Het gaat om de restanten van drie poeren (Afb. 33) in kalkzandsteen. Een vierde poer kan verondersteld worden, maar bevond zich buiten het opgravingsareaal. Van deze toegang zijn nog enkele foto's uit het begin van de 20ste eeuw bewaard. Hierop zijn duidelijk de zuilen te zien die ooit de toegang tot het kerkhof flankerden. De twee centrale zuilen dienen momenteel als toegangspoort voor het huidige kerkhof en de twee buitenste zuilen staan momenteel opgesteld ter hoogte van het westportaal van de huidige kerk.

Afbeelding 33: Zicht op de poeren van de toegangspoort.

Aan de buitenzijde van de kerkhofmuur, in sleuf IV, werd het tracé van een weg (structuur IV/A/13) aangesneden. De bewaarde breedte van de weg ligt tussen 1m40 en 1m70. Het gaat hier in de eerste plaats om ingesleten karrensporen, al kon aan de zuidzijde over nagenoeg de hele lengte een rij kalkzandstenen opgetekend worden. Deze kunnen mogelijk beschouwd worden als een latere verharding of afboording van de weg. Ze liggen stratigrafisch gezien alleszins over de eerder vermelde karrensporen. In de vulling van deze karrensporen werd 18de- en 19de-eeuws materiaal aangetroffen.

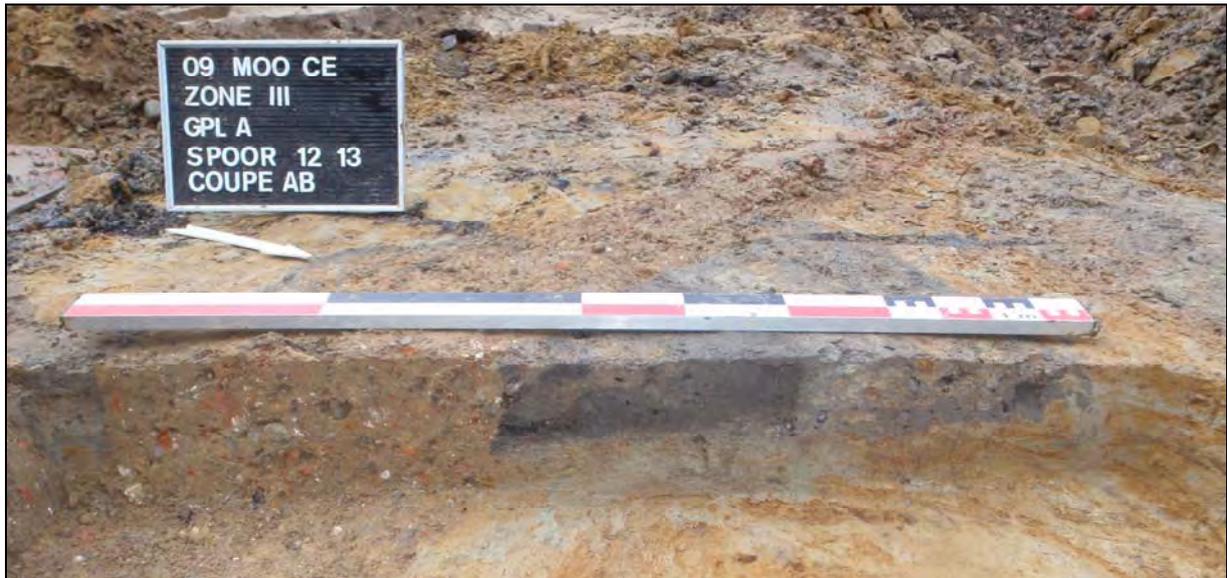
3.2.3 Paalkuilen

In de loop van het onderzoek te Moorsel werden naast tal van begravingen en meerdere grachten tevens verschillende paalkuilen (Fig. 20) opgetekend. In totaal konden vijftien kuilen als duidelijke paalsporen herkend worden. Het is niet onmogelijk dat er nog paalkuilen op het terrein aanwezig waren, maar deze konden dan niet als dusdanig herkend worden.⁹⁶

⁹⁶ Paalkuilen worden als paalkuil gedefinieerd als er een duidelijke paalkern kan herkend worden.

Figuur 20: Synthesepan van de paalgaten.

Afbeelding 34: Coupe op paalgat III/A/12.

Voor de westelijke toegang tot de kapel, in werkput III, werden drie paalkuilen aangetroffen. III/A/12 (Afb. 34) en II/A/21 lagen bijna tegen elkaar aan en III/A/10 (Afb. 35) bevond zich ongeveer 4m verder. Na het couperen bleek dat de vullingen van deze sporen sterk gelijkend waren. Het onderscheid tussen de kern en de insteek van de paalkuil was nog zichtbaar, hoewel de sporen slechts gedeeltelijk en zeer ondiep bewaard waren. Paalkuil III/A/10 was opgebouwd uit een grote insteek, waarbinnen twee afzonderlijke maar gelijktijdige kernen konden onderscheiden worden. Vermoedelijk kunnen we dit interpreteren als een “dubbele paalconstructie”, waarvan III/A/12 en II/A/21 samen de tegenhanger vormen.

Afbeelding 35: Coupe op paalgat III/A/10.

Deze palen kunnen mogelijk in verband gebracht worden met de voorloper van de kapel zoals ze er nu staat, maar een plattegrond kon niet gereconstrueerd worden. Bovendien ontbrak het aan dateerbare vondsten uit de paalkuilen om deze hypothese te toetsen. Daarom werden op twee houtskoolstalen ¹⁴C-dateringen uitgevoerd. Het eerste staal uit de insteek van context III/A/12 leverde een datering met 95,4 % zekerheid op in de periode tussen 770 en 970 AD.⁹⁷ Het tweede staal uit de kern van context III/A/10 leverde een datering met 95,4 % zekerheid op in de periode tussen 890 en 985 AD.⁹⁸ De datering van deze

⁹⁷ KIA-43594, zie bijlage 2.

⁹⁸ KIA-43595, zie bijlage 2.

stalen ligt in de buurt van de datering van één van de antropomorfe graven ter hoogte van de kapel gedateerd met 95,4 % zekerheid tussen 890 en 1030 AD (cfr. supra). Men kan dus veronderstellen dat er vermoedelijk tenminste vanaf de late 9de of de 10de eeuw een kapel aanwezig was op deze plaats.

In de zone rond de kerk werden in totaal twaalf paalkuilen geattesteerd, verspreid over werkputten XII en IV. Gezien de ligging, de oriëntatie en de aard van de sporen, lijkt het onwaarschijnlijk dat deze allen tot dezelfde plattegrond behoren.

De zone ter hoogte van de noordwestelijke kerkhoftoegang bevat zeven paalkuilen, die op basis van de vorm, de onderlinge ligging en de aard van de vulling niet met zekerheid tot dezelfde structuur kunnen gerekend worden. De contexten XII/A/17 en XII/A/36 kunnen als de meest duidelijke en best bewaarde paalkuilen uit deze zone beschouwd worden. Beide vertoonden een duidelijk te onderscheiden insteek en een zwarte organische kern. XII/A/36 is ongeveer 90cm breed en zo'n 30cm diep bewaard en wordt oversneden door de insteek van waterput XII/A/75. XII/A/17 (Afb. 36) is rechthoekig van vorm, meet ongeveer 110 bij 90cm en is zo'n 60cm diep bewaard. Enkel XII/A/17 leverde dateerbare vondsten op en kan op basis van enkele randscherven in grijs aardewerk geplaatst worden in de 10de eeuw.⁹⁹

Afbeelding 36: Coupe op paalgat XII/A/17.

Context IV/A/23 wordt ook tot deze groep paalkuilen gerekend. Dit spoor leek in het grondvlak een duidelijk paalspoor met kern en insteek te zijn, maar uit de coupe blijkt dat dit ook gewoon een kuil kan geweest zijn. Twee scherven Merovingisch/Karolingisch handgevormd aardewerk en een scherf roodbeschilderd aardewerk uit het Rijnland laten toe deze (paal)kuil te plaatsen in de 10de eeuw.¹⁰⁰

99 Mondelinge mededeling Koen De Grootte

100 Mondelinge mededeling Koen De Grootte

Opmerkelijk was de vaststelling dat drie paalkuilen duidelijk een graf doorsnijden, terwijl één van deze paalkuilen op zijn beurt oversneden wordt door een graf.¹⁰¹ Hieruit blijkt dat er reeds een traditie van begravingen bestond toen er een bouwwerk werd opgericht en dat deze traditie na de opgave van het bouwwerk gewoon doorging. Deze vaststelling ondersteunt de hypothese dat het hier een bouwwerk betreft waarvan de functie in de religieuze of funeraire sfeer moet gezocht worden. Of deze paalkuilen, al dan niet volledig, kunnen toegeschreven worden aan een oudere versie van de huidige kerk kan niet met zekerheid gesteld worden. Slechts één van deze sporen kan op basis van het gerecupereerde aardewerk gedateerd worden. XII/A/15 kan op basis van een scherf geïmporteerd Karolingisch aardewerk uit Badorf in de 9de eeuw geplaatst worden. Deze datering moet met de grootste voorzichtigheid benaderd worden, de kans bestaat immers dat hiermee eigenlijk het onderliggende graf XII/A/3 gedateerd wordt of dat de scherf zelfs residueel in het graf aanwezig was.

Tijdens het archeologisch onderzoek van 2007 (cfr. supra) werd reeds een palenrij van vier paalkuilen opgetekend.¹⁰² Deze werden toegeschreven aan één zware houtbouwstructuur. Ook hier werden graven aangetroffen die ouder dan de structuur waren en graven die gelijktijdig of jonger waren. Bij twee van deze paalkuilen werd een ¹⁴C-datering uitgevoerd en werd enerzijds een datering in de late 10de – vroege 11de eeuw en anderzijds één in de 8ste of 9de eeuw bekomen.¹⁰³ Deze data moeten evenwel voorzichtig benaderd worden. Waarschijnlijk werd hierbij verspit bot uit de oudere graven gedateerd en zijn deze palen dus ten vroegste in de late 10de of de vroege 11de eeuw te situeren. Dit sluit aan bij de voorlopige dateringen op basis van aardewerk die bij het recent onderzoek werden bekomen. Helaas kan er geen verband gelegd worden tussen de palenrij uit 2007 en de recent onderzochte palen en kan geen gebouwplattegrond gereconstrueerd worden.

Werkput IV bevat vier paalkuilen die op basis van de vorm, de vulling en de oriëntatie met elkaar in verband gebracht kunnen worden en die opmerkelijk verschillend zijn van alle overige paalkuilen. Het gaat om de contexten IV/B/39, IV/B/31, IV/B/24 en IV/B/44. Deze vertonen een opvallend heterogene insteekvulling, met een zeer zwarte organische kern. Voorlopig lijkt deze palencluster te dateren van de 12de tot de eerste helft van de 13de eeuw en dit op basis van twee scherven aangetroffen in paalkuil IV/B/39: een randscherf in grijs aardewerk en een scherf roodbeschilderd aardewerk uit het Rijnland.¹⁰⁴ Paalkuilen IV/B/39, IV/B/31 en IV/B/24 vormen duidelijk een palenrij, IV/B/44 lijkt daar lichtjes van af te wijken. Het is mogelijk dat we hier te maken hebben met de restanten van een gebouw. Kijken we echter naar de ligging van gracht IV/A/11 en van de latere kerkhofmuur, dan blijkt deze palencluster dit tracé te volgen. De vraag kan gesteld worden of we hier niet eerder te maken hebben met de restanten van een palissade die het kerkhofareaal omsloot en die gelijktijdig met of posterieur aan gracht IV/A/11 werd aangelegd? Een vergelijkbare situatie wordt beschreven in het artikel over de opgravingen in 1987.¹⁰⁵ Ook hier worden twee paalgaten mogelijkwijze geïnterpreteerd als een oude afbakening.

3.2.4 Kuilen, een waterput en een oven

Bij de opgraving werden verspreid over het onderzoeksgebied een groot aantal kuilen aangetroffen. In de meeste kuilen werd slechts een beperkt aantal vondsten aangetroffen waardoor het moeilijk is om ze te dateren. Bovendien speelt ook het feit dat er veel residueel ouder aardewerk aangetroffen wordt op de site

101 Het betreft XII/A/6, XII/A/8 en XII/A/15, waarbij XII/A/6 doorsneden wordt door graf XII/A/1

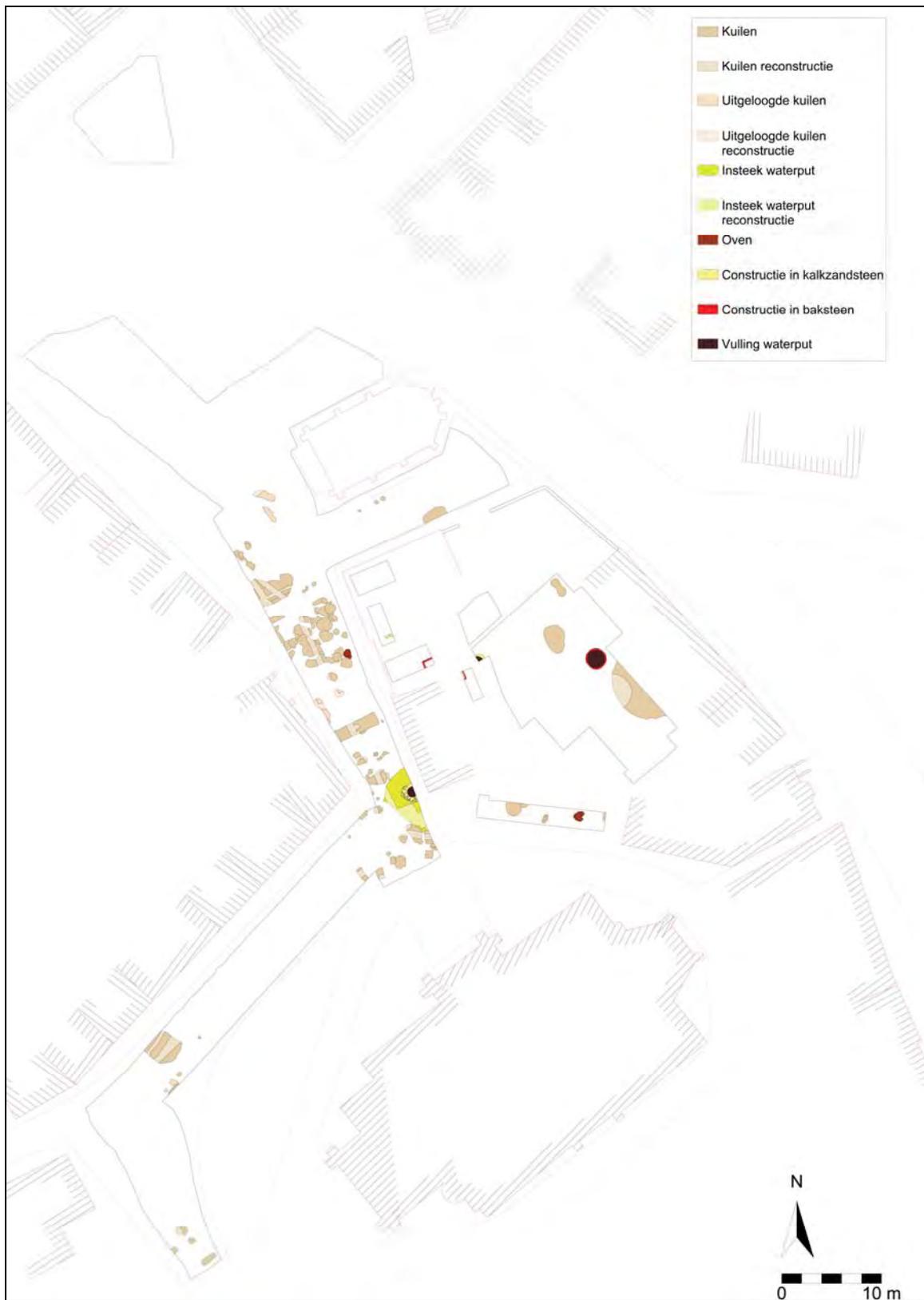
102 De Grootte & Moens, 2008, pp. 83-84

103 Mondelinge mededeling Koen De Grootte

104 Mondelinge mededeling Koen De Grootte

105 Pieters et al., 1999, p. 137.

een belangrijke rol. Kuilen die qua uitzicht en locatie bijvoorbeeld toe te wijzen zijn aan een bepaalde periode kunnen enkel residueel ouder aardewerk bevatten en hierdoor een foute datering opleveren. Voorzichtigheid is dus geboden bij de interpretatie van deze kuilen. Hier zullen dan ook enkel de contexten besproken worden waarvoor met zekerheid een datering kan vooropgesteld worden.

Figuur 21: Syntheseplan van de kuilen, waterputten en ovens..

3.2.4.1 Enkele sterk uitgelopen sporen

Ter hoogte van de kapel, in werkput III, werden twee sporen aangetroffen die sterke gelijkenissen vertonen met de structuur van een windval. Het gaat hier om context III/A/29 en context III/A/23 (Afb. 37). De enige vondst die een idee kan geven over de datering van deze contexten is een gepolijste bijl (III/A/29) dat te plaatsen is tussen het laat neolithicum en de vroege bronstijd (3500-1800/1750 BC).

Verspreid over het opgravingsvlak werden nog een aantal kuilen aangetroffen die een gelijkaardig uitzicht vertoonden, maar die jammer genoeg geen vondsten opleverden zodat hierover niets met zekerheid kan gezegd worden. Het gaat om volgende contexten: III/A/84, III/A/79 en XII/A/72, XII/A/52, IV/B/60 en IV/B/61.

Afbeelding 37: Coupe op windval III/A/23.

3.2.4.2 Middeleeuwse kuilen

3.2.4.2.1 Een 10de-eeuwse en een 14de-eeuwse kuil

Twee contexten springen hier duidelijk naar voren. Het gaat in de eerste plaats om een kuil/gracht? (IV/B/42) (Afb. 38 en 39) gelegen in het zuidelijke deel van werkput IV. Deze context vertoonde onderin duidelijk sporen van inspoelingslaagjes wat er op kan wijzen dat deze gedurende een langere periode heeft open gelegen. Tijdens het onderzoek werd de context ingetekend en geïnterpreteerd als stratigrafisch jonger dan gracht IV/A/11 (gedateerd tussen 1175-1200) (cfr. infra), maar bij de verwerking bleek dat juist het omgekeerde het geval was, de context bleek ouder te zijn dan de gracht. Waarschijnlijk werd op het terrein de stratigrafie fout geïnterpreteerd doordat op enkele cruciale plaatsen de sporen verstoord waren door de huidige rioleringen.

Het aardewerk uit deze kuil/gracht? is te plaatsen in de 9de-10de eeuw, het opvullen van de context is echter te situeren in de 10de eeuw. De aanwezigheid van handgevormd aardewerk met donkere kern, de zogenaamde Verhaeghe groep A¹⁰⁶ (Fig. 22-10), aardewerk met schelpengruisverschraling¹⁰⁷ en

106 De Grootte, 2008, p. 332. De gezamenlijke Enaamse en Gentse gegevens laten een beeld zien waarin de opkomst van deze aardewerkgroep zich situeert in de eerste helft of in het midden van de 10de eeuw en zijn verdwijning in de tweede helft van de 11de eeuw.

107 De Grootte, 2008, p. 337. In de gebruikerscontexten besproken in het onderzoek van K. De Grootte maakt deze aardewerkgroep ongeveer 1,5 % uit van het totaal in het laatste kwart van de 10de eeuw tot het eerste kwart van de 11de eeuw.

roodbeschilderd aardewerk van Rijnlandse¹⁰⁸ en lokale oorsprong¹⁰⁹ samen met grijs aardewerk met radstempels¹¹⁰ is een belangrijk argument voor deze datering. Verschillende randfragmenten in grijs aardewerk in deze context zijn ook typisch voor de 10de eeuw.¹¹¹ Het gaat telkens om een eenvoudige, uitstaande rand die enerzijds verdikt (Fig. 22-1) is, en anderzijds aan de top afgeplat (Fig. 22-2) is. Een aantal randfragmenten kan ook hier als residueel beschouwd worden (Fig. 22-6 t.e.m. 9).

Afbeelding 38: Kuil IV/B/42 in grondplan.

108 De Grootte, 2008, p. 323. Dit is het voornaamste importaardewerk uit de periode tussen de 10de en het midden van de 12de eeuw.

109 De Grootte, 2008, p. 107. Deze aardewerkgroep komt al voor vanaf de 10de eeuw en verdwijnt nagenoeg volledig in de late 12de, vroege 13de eeuw. De productie ervan loopt nagenoeg volledig gelijktijdig met het verschijnen van het roodbeschilderd aardewerk van Rijnlandse oorsprong.

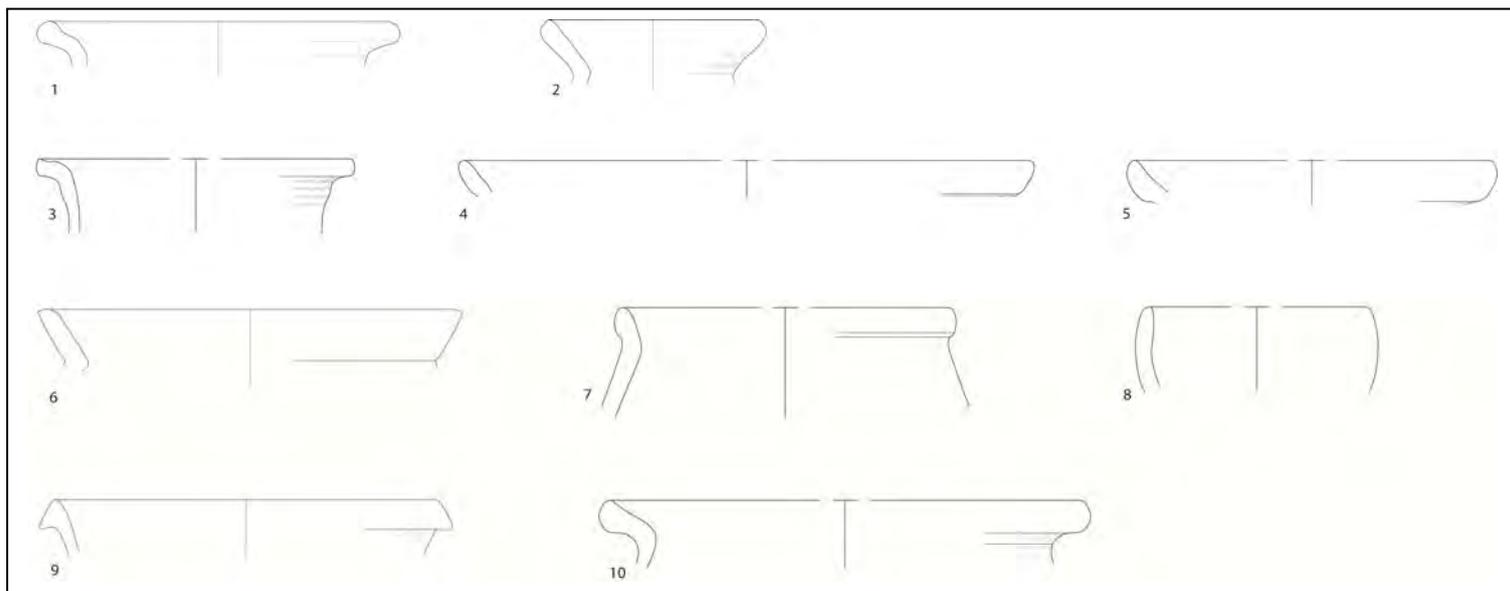
110 De Grootte, 2008, p. 139. Alle contexten uit de 10de en 11de eeuw in het onderzoek van K. De Grootte bevatten aardewerk met eenvoudige, horizontaal aangebrachte radstempelpatronen.

111 Mondelinge mededeling K. De Grootte.

Afbeelding 39: Kuil IV/B/42 in coupe.

In de tweede plaats kunnen we een langwerpige kuil in put XII (XII/A/68) (Afb. 40) vermelden. Aanvankelijk geïnterpreteerd als gracht, bleek het hier eerder te gaan om een zandwinningskuil. In de vulling werden slechts enkele scherven aangetroffen die ons toelaten de opgave van de context te dateren in de 14de eeuw. Het gaat om een bodemfragment van een kan in steengoed met engobe en zoutglazuur, het zogenaamde Langerwehehaardewerk (Fig. 23-2), en een randfragment van een teil in grijs aardewerk (Fig. 23-1).

Figuur 22: Aardewerk uit context IV/B/42. 1-5: Lokaal grijs, 6: Karolingisch handgevormd, 7-8: Merovingisch-Karolingisch handgevormd, 9: Merovingisch-Karolingisch import Eifel, 10: Handgevormd aardewerk met donkere kern (Verhaeghe A).

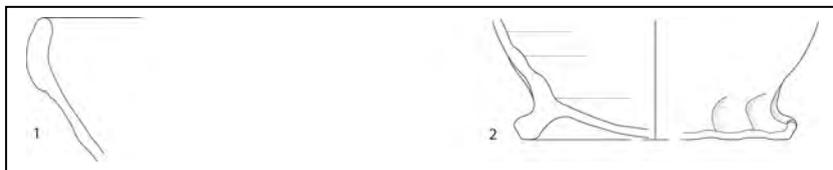
3.2.4.2.2 Andere kuilen

In de zones III en XII werden een groot aantal kuilen met gelijkaardige vullingen aangetroffen. Slechts een klein aantal van deze contexten kan gedateerd worden op basis van het geringe aantal vondsten. Wat wel opvalt is dat er geen enkele context recenter dan de 14de eeuw is aangetroffen. Het gaat hier vooral om contexten uit de 11de-14de eeuw. Enkele voorbeelden: XII/A/24 (12de eeuw), XII/A/64 (12de eeuw),

III/A/65 (vanaf late 12de eeuw), III/C/9 (tweede helft 13de – 14de eeuw), III/C/17 (laatste kwart 11de – 12de eeuw en III/D/5 (11de eeuw). Dit doet vermoeden dat op dit ogenblik dit terrein in gebruik was als tuin/erf. Het is alleszins zo dat de sporen in deze zone, inclusief de grachten, allemaal afgedekt zijn door een pakket gehomogeniseerde tuingrond (III/A/78) (Afb. 41) dat aardewerk bevat uit de periode 12de tot 14de, en mogelijk zelfs 15de eeuw. Als we dit gaan vergelijken met de gegevens van de opgraving in 1987, dan valt hier juist het tegenovergestelde op. Op het toen onderzochte terrein is er juist wel een aanwezigheid van sporen recenter dan de 14de eeuw.¹¹² Het is dus niet onwaarschijnlijk dat na het opgeven van de verschillende grachtfasen het huidige onderzochte terrein een tijd in gebruik bleef als tuin/erfzone en dat er in de loop van de 14de-15de eeuw een bestemmingswijziging plaatsvond waarbij de toegang tot het kerk(hof)areaal zich verplaatste naar de huidige straat tussen kapel en kerk. Deze nieuwe situatie blijft tot de dag van vandaag weerspiegeld in het straatbeeld.

Afbeelding 40: Context XII/A/68 in grondplan.

Figuur 23: Aardewerk uit context XII/A/68. 1: Grijs lokaal gedraaid, 2: Steengoed met ijzerengobe en/of zoutglazuur.

Afbeelding 41: Pakket gehomogeniseerde tuingrond.

112 Pieters et al., 1999, pp. 147-150.

3.2.4.3 Een oventje

In zone III kon een klein, min of meer cirkelvormig, “oventje” vastgesteld worden (III/B/7) (Afb. 42). Het bestond uit een kuil waarin gestookt werd. De bodem en de wanden vertoonden sporen van in situ verbranding. Over het doel en gebruik kan niets met zekerheid gezegd worden. Ook tijdens het onderzoek in 2007 kwam er een klein oventje aan het licht. Ook hier werden geen resten aangetroffen die aanwijzingen verschaffen over de aard van de oven.¹¹³

Afbeelding 42: Oven III/B/7.

3.2.4.4 Een waterput

In zone XII kon iets meer dan de helft van een kalkzandstenen waterput (structuur XII/A/34) (Afb. 43 en 44) onderzocht worden. De waterput was opgebouwd uit los op elkaar gestapelde blokken kalkzandsteen en fragmenten van tegulae en imbrices. Uit de insteek konden naast fragmenten van tegulae geen vondsten gerecupereerd worden. De waterput had een binnendiameter van ongeveer 90 à 100cm. De waterput kon opgegraven worden tot een diepte van 2m70 onder straatniveau waarna het onderzoek omwille van veiligheidsredenen gestaakt werd. Een boring toonde aan dat de insteek zich uitstrekte tot een diepte van iets meer dan vier meter. Boren in de waterput zelf was door het puinmateriaal in de vulling niet mogelijk. De vulling van de waterput (context XII/A/34) leverde vondsten op uit de 12de eeuw. De

113 De Grootte & Moens, 2008, p. 83.

ingezakte laag, die oorspronkelijk de waterput afdekte bevatte vondsten uit de periode 13de eeuw – eerste kwart van de 14de eeuw.

Afbeelding 43: Waterput XII/A/34 in grondplan.

Afbeelding 44: Waterput XII/A/34 in coupe.

Deze laag kan geïnterpreteerd worden als een tuinlaag (cfr. supra). De insteek van de waterput wordt oversneden door gracht IV/A/11. Het is dus mogelijk dat deze gracht en de waterput gelijktijdig hebben bestaan. Alleszins is dit zeker het geval met de gracht uit de vorige fase, III/A/80. Het voorkomen van waterputten op en aan de rand van het kerk(hof)areaal is geen uitzondering.¹¹⁴

114 Pieters et al., 1999, p. 149.

4. ALGEMENE CONCLUSIE EN NABESCHOUWING

In 2011 zullen er grootschalige infrastructuurwerken starten op het Dorp en in de aanpalende straten te Moorsel. Het plaatsen van nieuwe rioleringen zal gepaard gaan met de heraanleg van allerlei nutsleidingen en vormt voor Stad Aalst meteen ook de gelegenheid om over te gaan tot een globale herinrichting en opwaardering van het centrum van Moorsel. De resultaten van twee opgravingscampagnes in 1987 en 2007 op enkele aanpalende percelen hadden aangetoond dat het bodemarchief in de dorpskern zeer goed bewaard was. Daarom legde het Agentschap Ruimte en Erfgoed een archeologisch onderzoek op als voorwaarde bij de bouwvergunning.

Het archeologisch onderzoek te Moorsel is ook een unieke kans om een beter inzicht te verwerven in de ontwikkeling van een dorpskern in het algemeen en van Moorsel in het bijzonder. Er kon als het ware een doorsnede van het dorp verkregen worden, van de ene zijde van de dorpskern naar de andere, en langs twee historische gebouwen, namelijk de Sint-Goedelekapel en de Sint-Martinuskerk.

Moorsel kan bogen op een oude geschiedenis. De oudste vermelding dateert uit 1019 (Mortesela), maar het dorp is met zekerheid van oudere datum. Moorsel speelt een rol in twee heiligenlevens, de *Vita Gudula* en de *Vita Berlindis/Berlendis*. Volgens deze bronnen zou de ouderdom van de plaats opklimmen tot (minstens het einde van) de 7de eeuw, hoewel deze teksten met de nodige reserve dienen geïnterpreteerd te worden. De *Vitae* maken melding van de aanwezigheid van een vroegmiddeleeuws vrouwenklooster in die periode.

Volgens sommige historici suggereren een reeks historische en topografische aanwijzingen dat de kloostergrondvesten zich onder het huidige dorpsplein zouden uitstrekken. De Sint-Goedelekapel wordt hierbij vaak als een reminiscentie beschouwd naar dit klooster.

Bij het onderzoek in 2009-2010 werd een totaal van 101 skeletten geregistreerd, op te splitsen in een kleine groep van 32 oudere, middeleeuwse, begravingen en een grotere groep van 69 recentere, postmiddeleeuwse individuen. De middeleeuwse graven werden op drie plaatsen aangetroffen: rond de kapel en op twee plaatsen rond de kerk. Hierbij kan een duidelijke scheiding tussen de begravingen rond de kapel enerzijds en deze rond de kerk anderzijds opgemerkt worden. Over een afstand van ruim 25 meter tussen de twee zones zijn er immers geen begravingen vastgesteld. De zichtbare dualiteit tussen kapel en kerk, die vandaag de dag nog steeds bestaat, blijkt dus ook in de middeleeuwen al een realiteit, met het gelijktijdig in gebruik zijn van twee begraafplaatsen. Het lijkt er wel op dat de zone rond de kerk (oudste begraving: 2de helft 7de of 8ste eeuw) ouder is dan de zone rond de kapel (oudste begraving: 10de tot eerste helft 12de eeuw). Het skelet gedateerd met botapatiet wordt hier buiten beschouwing gelaten.

Ondanks de slechte bewaringstoestand en grote verstoringsgraad kunnen binnen de middeleeuwse graven twee vormen geobserveerd worden: antropomorfe graven en kistbegravingen. Beide begravingsvormen werden zowel rond de kapel als rond de kerk aangetroffen. De twee met ¹⁴C gedateerde antropomorfe begravingen blijken te stammen uit de 10de tot eerste kwart 11de eeuw en het laatste kwart van de 12de tot het derde kwart van de 13de eeuw. De met ¹⁴C gedateerde kistbegravingen (zowel uit de opgraving in 2007 als die uit het huidige onderzoek) zijn te plaatsen respectievelijk in de tweede helft 7de tot de 8ste eeuw, in de 8ste tot 9de eeuw, in de 10de tot eerste kwart 11de eeuw en in de eerste helft van de 15de eeuw. Uit deze dateringen blijkt dat de kistbegravingen ouder zijn dan de antropomorfe begravingen, maar dat ze gedurende een periode vanaf de 10de eeuw gelijktijdig voorkomen. Het lijkt er op dat de antropomorfe begravingen stoppen in de late middeleeuwen en dat er vanaf dat ogenblik enkel nog kistbegravingen voorkomen.

De postmiddeleeuwse begravingen tenslotte zijn allen rond de kerk te situeren en onderscheiden zich duidelijk van de oudere op vlak van oriëntatie, positie van het lichaam, grafgiften,... Op enkele

uitzonderingen na is de meerderheid te dateren eind 18de tot begin 20ste eeuw. Het betreft allen kistbegraafingen, waarvan sommige kisten van rijkelijke ornamenten voorzien waren.

Verspreid over het onderzoeksgebied werden verschillende sporen van landschapsindeling aangetroffen. Het oudste voorbeeld hiervan was een greppel, waarvan de opvulling tussen 675 en 780 AD te dateren is. Drie andere greppels werden, naar analogie met de opgravingen van 1987, geïnterpreteerd als restanten van perceelsafbakening. Het ontbreekt deze contexten aan dateerbaar materiaal, zodat enkel een relatieve chronologie ten opzichte van andere sporen kon bekomen worden. Op basis hiervan is één greppel ouder dan 1030 AD en één greppel ouder dan of te dateren in de 10de eeuw. Deze greppels, die mogelijk samen horen, vertonen een andere oriëntatie (landschapsindeling?) dan de recentere grachten en duiden misschien op een wijziging in de lay-out van de dorpsstructuur.

De opgravingen in 1987 brachten twee grachten aan het licht die een cirkelvormig verloop rond de kerk suggereerden. Deze grachten werden bij het huidige onderzoek eveneens aangetroffen en meer naar het zuiden werd nog een derde gracht blootgelegd.

Het verloop van de middelste van de drie grachten vertoonde een discrepantie met het verloop zoals dit in 1987 werd opgetekend. Mogelijk betekent dit dat er tussen beide delen een opening te situeren is en dit mogelijk in de vorm van een “*chicane*”. Het kan ook om twee verschillende grachten gaan. Op één plaats werd aan de binnenzijde van de gracht op een kleine meter afstand een smalle greppel herkend, mogelijk te beschouwen als het restant van een palissade. De opgave van deze gracht kan gedateerd worden in de 10de eeuw.

De meest noordelijke gracht vervolgt het verloop zoals het in 1987 werd opgetekend. De bevindingen uit 1987 laten toe te veronderstellen dat deze gracht een onderbreking vertoonde aan de noordoostzijde. De demping van deze gracht wordt op basis van het aangetroffen aardewerk geplaatst tussen 1050 en 1175. De derde en meest recente gracht is het dichtst bij de kerk gelegen en vertoonde een opening aan de noordoost- en de zuidwestzijde. De opgave en vulling van deze gracht kan zeer nauwkeurig gedateerd worden tussen 1175 en 1200.

Deze drie grachten moeten, weliswaar in verschillende periodes, een oud kerk(hof)areaal omgeven hebben. Er is duidelijk een verschuiving geweest of misschien zelfs eerder een vergroting van het kerkhof tussen de eerste en de tweede grachtfase, gevolgd door een verkleining van het terrein tussen de tweede en de derde grachtfase. Mogelijk staat de eerste gracht in relatie met een voormalige kerk ten noordwesten van het huidige kerkkoor. De tweede en derde gracht kunnen waarschijnlijk gekoppeld worden aan de huidige kerk.

Hoewel de meest recente gracht reeds gedempt werd in het laatste kwart van de 12de eeuw, zal haar tracé tot het begin van de 20ste eeuw zichtbaar blijven in het straatbeeld, dankzij de oprichting van een bakstenen muur die pas in 1923 afgebroken wordt. Aan de buitenzijde van deze kerkhofmuur werd het tracé van een weg aangesneden.

Ter hoogte van de westelijke toegang tot de kapel werden drie paalkuilen aangetroffen, in de zone rond de kerk werden er twaalf opgetekend. Deze voor de kapel lijken deel uit te maken van een houtbouwconstructie opgebouwd uit dubbele palen en kunnen mogelijk in verband gebracht worden met de voorloper van de kapel zoals ze er nu staat. Ze zijn met ¹⁴C te dateren in de 10de eeuw, een datering die aansluit bij de datering van één van de begraafingen aan de kapel (890-1030 AD).

De paalkuilen rond de kerk kunnen op basis van de ligging, oriëntatie en aard van de vulling niet tot dezelfde gebouwplattegrond behoord hebben. Zeven paalkuilen zijn ter hoogte van de noordwestelijke kerkhoftoegang te situeren. Het is mogelijk dat sommige van deze paalkuilen in verband kunnen gebracht worden met de palenrij die werd aangetroffen in 2007, doch een gebouwplattegrond kon niet gereconstrueerd worden. De weinige dateerbare contexten lijken de vullingen van deze paalkuilen te

plaatsen ten vroegste in de 10de eeuw. Opmerkelijk hierbij is dat er vóór het oprichten van deze houtbouwconstructie op diezelfde plaats reeds een traditie van begraving bestond en dat deze traditie na de opgave van deze constructie gewoon werd voortgezet. De vraag kan dan ook gesteld worden of we hier niet te maken hebben met een oudere versie van de huidige kerk of een ander gebouw in de religieuze of funeraire traditie. Eveneens vermeldenswaardig is een rij van vier paalkuilen die voorlopig te dateren lijkt in de 12de tot de eerste helft van de 13de eeuw. Deze palenrij kan mogelijk toebehoord hebben aan een gebouw. De constatacie dat deze rij het tracé van de latere kerkhofmuur volgt, kan echter ook wijzen op een palissade die het kerkhofareaal omsloot en dit gelijktijdig of posterieur aan de recentste kerkhofgracht.

Bij de opgraving werden verspreid over het onderzoeksgebied ook een groot aantal kuilen aangetroffen. De meeste sporen leverden slechts een beperkt aantal vondsten op, waardoor het moeilijk is ze te dateren. Bovendien speelt ook hier het feit dat er veel residueel ouder aardewerk wordt aangetroffen op de site een belangrijke rol. Slechts een klein aantal kuilen konden gedateerd worden, het betreft onder meer een 10de-eeuwse kuil/gracht? en een 14de-eeuwse zandwinningskuil. Verder werd nog een groot aantal kuilen met gelijkaardige vulling aangetroffen in de straat tussen kapel en kerk, waarbij geen enkele context jonger dan de 14de eeuw is. De sporen werden immers allen afgedekt door een pakket gehomogeniseerde tuingrond dat te dateren is in de 14de – 15de eeuw. Vermoedelijk was het terrein, na het opgeven van de verschillende grachtfasen, een tijd in gebruik als tuin/erfzone en vond in de loop van de 14de – 15de eeuw een bestemmingswijziging plaats, waarbij de toegang tot het kerkhofareaal zich verplaatste naar de huidige straat tussen kapel en kerk.

Tenslotte kon tijdens het onderzoek iets meer dan de helft van een kalkzandstenen waterput onderzocht worden. Deze was opgebouwd uit los op elkaar gestapelde blokken kalkzandsteen en fragmenten van tegulae en imbrices. De vulling leverde vondsten op uit de 12de eeuw. Deze waterput kan mogelijk gelijktijdig met de meest noordelijke gracht bestaan hebben en is met zekerheid contemporain aan de recentste gracht rond het kerkhof. Het voorkomen van waterputten op en aan de rand van een kerkhofareaal is alleszins geen uitzonderlijk gegeven.

De opgravingen te Moorsel brachten door het grootschalige karakter en de “dwarsdoorsnede” op de dorpskom een heel belangrijke bijdrage voor onze kennis van de dorpswording van Moorsel in het bijzonder. Meer algemeen leverden de resultaten een aanvulling op de kennis van vroegmiddeleeuwse en volmiddeleeuwse dorpsstructuren. De aanwezigheid van een vroegmiddeleeuws klooster kon niet bevestigd of uitgesloten worden. Tijdens de opgraving werden rondom de kapel geen aanwijzingen gevonden voor een datering van dit gebouw of van één van zijn voorgangers die terug gaan tot de 7de eeuw. De oudst beschikbare dateringen in deze zone (begraving, paalgaten) gaan slechts terug tot de 10de, begin 11de eeuw. Met de beschikbare archeologische gegevens lijkt het er zelfs op dat de kapel er maar gekomen is op het moment dat de zone rond de kerk reeds geruime tijd in gebruik was als begraafplaats (en parochiekerk?). De opgravingen leverden tevens belangrijke aanwijzingen voor de ouderdom van de huidige kerk, of minstens toch voor de sacraliteit van deze zone, die blijkens de resultaten terug gaat tot minstens de 8ste eeuw. De dualiteit tussen kapel en kerk kan wel aangetoond worden op basis van de begravingen, waarbij reeds in de volle middeleeuwen een duidelijke scheiding tussen de twee zones werd aangehouden.

De verschillende greppels en grachten die werden aangesneden, laten toe de evolutie van de dorpskern, en de concretisering van de ruimtes, in kaart te brengen doorheen de middeleeuwen. De oudste greppels suggereren een andere vorm van landschapsindeling. Met de uitgraving van “circulaire grachten” rondom het kerkhofareaal rondom de kerk worden de krijtlijnen van de latere dorpsstructuur definitief uitgetekend. De dualiteit tussen kapel en kerk wordt vanaf de 10de eeuw gevisualiseerd met grachten.

In de loop van de 12de eeuw krijgt de dorpskern uiteindelijk haar definitieve structuur en dit tot de dag van vandaag, met de definitieve afbakening van de kerkhofzone, in een periode waarin overigens ook de huidige kerk wordt gebouwd.

5. ENKELE AANBEVELINGEN

Het mag duidelijk zijn dat de resultaten van het onderzoek aantonen dat een integrale uitwerking van de gegevens gewenst is. Bovendien kan het zinvol zijn om bijkomende middelen te voorzien voor meer ¹⁴C-onderzoek om zo een duidelijker beeld te krijgen van de periode van begraving aan de kapel en de kerk. Ook een integrale uitwerking van het skeletmateriaal strekt tot aanbeveling, want dit kan een unieke bijdrage leveren tot onze kennis van rurale nederzettingen en hun evolutie doorheen de tijd. In principe kunnen de recentere begravingen ook gekoppeld worden aan de nog bewaarde parochieregisters.

6. BIBLIOGRAFIE

- Bardel, A. & Perennec, R., 2004, “Abbaye de Landévennec: évolution du contexte funéraire depuis le Haut Moyen Âge”, in: Alduc-Le Bagousse, A., *Tables rondes du CRAHM 1: Inhumation et édifices religieux au Moyen Âge entre Loire et Seine*, pp. 121-158.
- Bru, M.-A., Stoops, G. & Vermeiren, G., 2010, “Antropomorfe graven in Gent”, in: Dewilde, M., Eryvynck, A. & Becuwe, F. (eds.), *Nova Monasterii 10: Cenulae recens factae. Een huldeboek voor John De Meulemeester*, pp. 89-104.
- Callebaut D., 1976, Het Hof te Eksel: een middeleeuwse motte te Moorsel, *Archaeologia Belgica* 186, pp. 100-105.
- Callebaut D., 1977, Het Hof te Eksel te Moorsel, *Archaeologia Belgica* 196, pp. 93-96.
- De Grootte, K., 2008, *Middeleeuws aardewerk in Vlaanderen. Techniek, typologie, chronologie en evolutie van het gebruiksgoed in de regio Oudenaarde in de volle en late middeleeuwen (10de-16de eeuw)*, *Relicta Monografieën 1*, Brussel.
- De Grootte K. & Dewilde M., 2009, Archeologisch erfgoed in de middeleeuwse dorpskernen, *Onderzoeksagenda VIOE*, pp. 91-92.
- De Grootte K. & Moens J., 2008, Archeologisch onderzoek naast de Sint-Martinuskerk van Moorsel, *Archaeologia Mediaevalis* 2008, pp. 83-84.
- De Potter, F. & Broeckaert, J., 1900, *Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen. Vijfde reeks. Derde Deel*, Gent
- Dierickx, F., 1997, “De H. Gudula en het “Brabantsch Sagenboek”, *De Faluintjes* 3, pp. 236-249.
- Moens, W., 1994, “Het leven van S. Gudula”, *De Faluintjes* 2, pp. 151-156.
- Pieters M., 1986, *Archeologisch inventaris Vlaanderen V – Moorsel*, Gent.
- Pieters M., De Grootte K., Eryvynck A., Callebaut D., 1999, Tussen kapel en kerk: een archeologische kijk op de evolutie van de dorpskern van Moorsel (10de -20ste eeuw) (Aalst, prov. Oost-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen V*, 1995-1996, pp. 131-157.
- Van der Gucht, K., 1981, Recente vaststellingen over ceramiek bij de studie van de Merovingische grafvelden in de Scheldevallei. Semmerzake (O-VI): nederzettingssporen, in: Van Doorslaer, A. (ed.), *De Merovingische beschaving in de Scheldevallei*, pp. 103-121.
- Van de Perre, D., 2007, De waarde van de vita Berlendis als historische bron, *Eigen schoon en de Brabander* 90-3, pp. 357-374.
- Verbesselt J., 1952, Moorsel, *Het Land van Aalst* 3, pp. 1-12.
- Verbesselt J., 1967, Tussen Zenne en Dender VI, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw deel 7*, Pittem.

Verleyen W., 1985, Eerste deel: de politieke geschiedenis, in: Verleyen W. (ed.) *Groot-Aalst. Een geschiedkundige verhandeling met inventarisatie van zijn straten en gebouwen, deel 8: Moorsel*, pp. 21-33.

Wille E., 1985, Hoofdstuk I: een geografische schets, in: Verleyen W. (ed.) *Groot-Aalst. Een geschiedkundige verhandeling met inventarisatie van zijn straten en gebouwen, deel 8: Moorsel*, pp. 21-33.

7. BIJLAGEN

1. Getuigenis Wilfried Moens
2. Resultaten ¹⁴C-dateringen uitgevoerd door het KIK.
3. Grondplannen
 - Grondplan A
 - Grondplan A0
 - Grondplan B
 - Grondplan C
 - Grondplan D
 - Grondplan S1
 - Grondplan S2
 - Grondplan S3
 - Grondplan S4
4. Lijsten
 - Handleiding
 - Structuren
 - Overzichtsfoto's
 - Contexten
 - Sporen
 - Inventaris vondsten